

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Кафедрі історії України
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна – 50 років**

Харків - 2007

УДК 378.096:930(477.54)
ББК 74.58(4УКР–4ХАР)
К 30

Зміст

Вступ	4
Історія кафедри	6
Біографії завідувачів кафедри	17
Викладчі кафедри	29
Матеріали круглого столу, присвяченого 50-річчю кафедри історії України (грудень 2007 р.)	39

**Кафедрі історії України Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна – 50 років. – Харків: Вид-во ХНУ
імені В. Н. Каразіна, 2007. – 80 с.**

© Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна, 2007

Вступ

Кафедрі історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – 50 років. Це і мало, і багато. Дійсно, кафедра як така, в сучасному розумінні цього слова, виникла у 1957 р. В прагненні не забути цей факт виявляється історична коректність тих людей, хто і уособлює сьогодні кафедру. За ці п'ятдесят років зроблено чимало, і вже цих результатів вистачить для того, аби визначити кафедру історії України як провідну серед споріднених кафедр не лише Харкова, а й Лівобережної України.

І все ж, слід мати на увазі, що вже невдовзі після заснування Харківського університету в праці професора Г.П. Успенського «Опыт повествования о древностях русских» з'явилися сторінки, які присвячені історії та етнографії українського народу. Це була перша спроба університетського професора долучитися до вивчення історії України. Серед численних праць засновника слов'янознавства І.І. Срезневського також є праці з історії України, а одна з них спеціально присвячена історії Слобожанщини «Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины». Очевидно також, що міцний фундамент українознавства в Харківському університеті наприкінці XIX – на початку XX ст. заклали Д.І. Багалій та М.Ф. Сумцов (хоча, зрозуміло, викладання історії України як окремого предмету тоді було неможливим). Як відомо, при Харківському інституті народної освіти, який виник на основі реформованого університету, у 1921 р. було створено науково-дослідну кафедру історії української культури на чолі із Д.І. Багалієм. Не слід забувати й про те, що серед вихованців університету були такі видатні українські історики як М.І. Костомаров та Д.І. Яворницький. Причому, зв'язок поколінь не є надуманим. Так, наприклад, С.М. Королівський був учнем Д.І. Багалія, а І.К. Рибалка був учнем С.М. Королівського. І.К. Рибалка, який очолив новостворену 50 років тому, теж мав учнів, які нині працюють на кафедрі. І.К. Рибалка завідував кафедрою 32 роки.

Це є певний рекорд такого роду. Традиції, які були започатковані проф. І.К. Рибалкою живуть і досі.

Однак, кафедра не лише береже традиції, вона намагається відповідати на виклики часу. Останніми роками спостерігається тенденція розширити коло наукових зацікавлень: від соціально-економічної та соціально-політичної історії до історії повсякденності та культурної історії, від усталених в історичній науці методів – до застосування комп'ютерних технологій в історичних дослідженнях. Якщо проаналізувати кадровий склад кафедри, стає зрозумілим, що тут є певна гармонія між стриманістю, яка базується на досвіді, й ентузіазмом, який породжує молодість.

Бути гідними своїх вчителів – це нелегке завдання, особливо якщо серед останніх були люди високих моральних та професійних якостей. Здається, колективу кафедри історії України вдається вирішувати його. Але життя не стоїть на місці, воно пропонує все нові і нові випробування. Побажаємо кафедрі продовжувати й примножувати славні традиції, побажаємо нових творчих здобутків, вдячних учнів і оптимізму!

Декан історичного факультету

С. І. Посохов

докт. іст. наук, професор

Історія кафедри історії України

Кафедра бере початок з науково-дослідної кафедри історії української культури, утвореної в 1921 році у Харкові, яку багато років очолював академік Д. І. Багалій. На той час у складі кафедри було чотири секції: історії України (керував Д. І. Багалій), історії українського права (керував проф. М. О. Максимейко), історії Росії (керував проф. В. І. Веретенніков) та етнографії і краєзнавства (керував проф. О. Ветухов).

З відновленням у 1933 році в університеті історичного факультету в його складі, поряд з іншими кафедрами, була організована і кафедра історії СРСР і УРСР, яку спочатку очолював проф. М. Є. Редін, а потім (до 1945 р.) – доцент І. Д. Бойко. Кафедра стала навчально-методичним і науковим центром у вивченні історії Росії і України в Харкові.

У 1957 році з кафедри історії СРСР, як це видно з наведеного нижче наказу по Міністерству вищої освіти УРСР, виділилася в окрему одиницю кафедра історії Української РСР (з 1989 р. – кафедра історії України), яку протягом 32 років (до вересня 1989 р.) очолював проф. І. К. Рибалка. В складі кафедри на час її утворення працювало 5 осіб: І. К. Рибалка (до 2001 р.), М. К. Колісник (до 1971 р.), М. А. Литвиненко (до 1987 р.), П. І. Гарчев (до 1973 р.), В. М. Довгопол (до 1981 р.).

З виділенням кафедри історії УРСР загальний курс історії України значно розширився, для студентів-істориків почали читатися курси з історіографії історії України – проф. І. К. Рибалка, джерелознавства з історії України – доц. М. А. Литвиненко, а також декілька спецкурсів.

Кафедра стала випускаючою, щорічно 12-15 студентів виконували дипломні роботи за тематикою з історії України. Утворення кафедри вимагало більш цілеспрямованої і фундаментальної роботи щодо забезпечення навчальних курсів методичними розробками, посібниками та підручниками. Виконуючи це завдання, викладачі кафедри підготували і видали ряд методичних рекомендацій по загальних і спеціальних курсах. Проф. І. К. Рибалка підготував програму з історії України для вузів, підручник "Історія Української РСР. Дорадянський період". (К., 1978), "Історія Української РСР. Епоха соціалізму" (К., 1982) (у співавторстві з проф. В. М. Довгополом), доц. М. А. Литвиненко – "Джерела історії України XVIII ст." (Харків, 1970), а в співавторстві з Р. Д. Ляхом та С. М. Довгополом – "Джерелознавство історії Української РСР" (К., 1986) та ін.

У 1989-1994 роки кафедру очолював професор Б. К. Мигаль. У ті роки на кафедрі працювали: д. і. н., проф. І. К. Рибалка, доценти: М. З. Бердута, В. І. Бутенко, В. В. Калініченко, В. В. Кравченко, С. О. Наумов, А. В. Скоробогатов.

У листопаді 1994 р. В. В. Калініченко захистив докторську дисертацію і з грудня цього ж року очолював кафедру історії України.

В 2006 р. докторську дисертацію захистив А. В. Скоробогатов, в 2007 р. – С. О. Наумов.

Таким чином, на грудень 2007 р. на кафедрі працює 4 професори, доктори історичних наук: В. В. Калініченко, С. О. Наумов, А. В. Скоробогатов, Б. К. Мигаль та 4 доцента, кандидати історичних наук: Л. Ю. Посохова, Д. В. Журавльов, В. О. Куліков, В. С. Майстренко, М. З. Бердута.

Наукова діяльність кафедри проводиться за багатьма напрямками. У 1991-2007 рр. основними науковими напрямками досліджень кафедри були: "Політична та соціально-економічна історія України XX ст." і "Історія Слобожанщини" (науковий керівник проф. В. В. Калініченко). Зокрема, конкретними напрямками наукових досліджень викладачів кафедри в 2007-2008 навчальному році були:

- проф. Калініченко В. В. – аграрна історія України другої половини XIX – першої половини XX ст.; історія українського націоналізму; історія геноциду українського народу в 1932-1933 роках;
- проф. Мигаль Б. К. – історія доколгоспного селянства України; історія Слобожанщини XX ст.; історія України періоду Великої Вітчизняної війни;
- проф. Наумов С. О. – український національний рух наприкінці XIX – на початку XX ст.; історія Слобожанщини;
- проф. Скоробогатов А. В. – історія України в період Другої світової війни, історія євроінтеграції в другій половині XX – на поч. XXI ст.;
- доц. Бердута М. З. – історія Слобожанщини, українська етнологія;
- доц. Журавльов Д. В. – військова справа слобідських козацьких полків;
- доц. Куліков В. О. – ринок в Україні в другій половині XIX – на поч. XX ст.; використання інформаційних технологій в історичних дослідженнях.
- доц. Майстренко В. С. – аграрні відносини в Україні XX ст.; історія української церкви;
- доц. Посохова Л. Ю. – історія освіти в Україні в XVIII – XIX ст.

Професорсько-викладацьким складом кафедри протягом 1991 – 2007 рр. було надруковано 15 монографій, 4 підручники, кілька посібників, десятки статей тощо. Зокрема, проф. І. К. Рибалка підготував нове видання підручника з історії України для студентів історичних факультетів (т. 1-2), а разом з проф. В. В. Калініченком опублікували третій том цього підручника, який має гриф Міністерства освіти і науки України. Доцент М. З. Бердута надрукував навчальний посібник "Історія Слобідської України" (у співавторстві), проф. В. В. Калініченко – підручник "Політична історія України" (у співавторстві). Члени кафедри проф. Б. К. Мигаль,

проф. В. В. Калініченко, проф. А. В. Скоробогатов є співавторами колективної монографії "Історія міста Харкова у ХХ ст.". Проф. С. О. Наумов, проф. А. В. Скоробогатов, доц. В. С. Майстренко, проф. Б. К. Мигаль, проф. В. В. Калініченко є співавторами колективної монографії "Історія Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (до 200-річчя його заснування)".

Проф. Калініченко В. В. – один із авторів нормативної програми з історії України для вищих навчальних закладів держави, затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Починаючи з 1946 р., на історичному факультеті постійно діяла спеціалізована вчена рада по захисту докторських дисертацій, яку в 1980-1998 рр. очолював доктор історичних наук, проф. І. К. Рибалка, а з 1999 р. – доктор історичних наук, професор В. В. Калініченко. В. В. Калініченко у 1995-1999 рр. був також членом експертної ради ВАК України з історичних наук. Участь у роботі експертної ради і керівництво спеціалізованою докторською радою – свідчення високого наукового рівня вчених кафедри.

Викладачі кафедри, крім читання загального курсу історії України, у 1991-2007 рр. читали більше 10 спецкурсів, серед них: «Історична географія України», «Джерелознавство історії України», «Етапи державності України», «Історія українського мистецтва», «Економіка Слобожанщини», «Громадсько-політичний рух в Україні», «Військова історія України», «Національна символіка України», «Історія автокефальної православної церкви», «Актуальні проблеми вітчизняної історії», «Історія українського національно-визвольного руху», «Історія українського націоналізму», «Соціальна історія Наддніпрянської України», «Математичні методи в дослідженнях історії України» та інші. Викладачі кафедри здійснюють керівництво написанням курсових, бакалаврських та магістерських робіт на денному і заочному відділеннях. Нині на кафедрі щорічно готують кандидатські дисертації 2-3 аспіранти, кілька здобувачів.

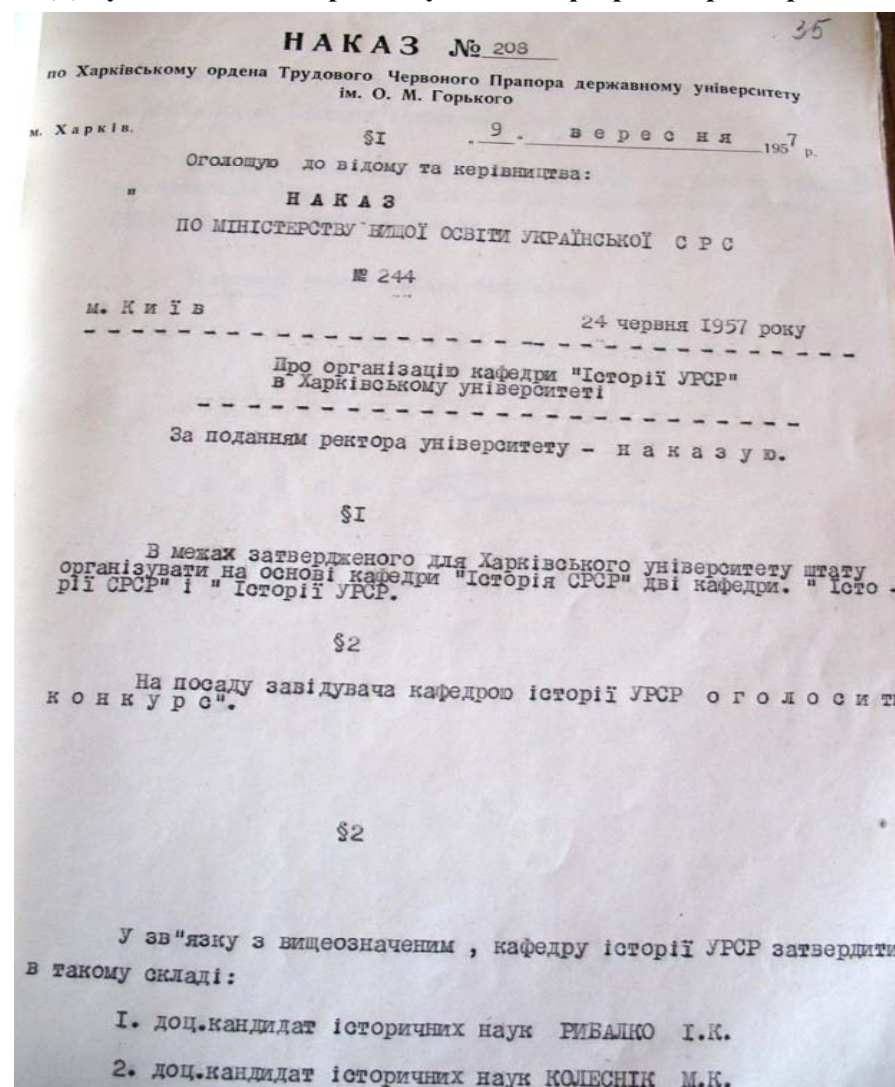
Кафедра підтримує зв'язки з провідними закладами України. За роки існування кафедри на ній захищені понад 60 кандидатських та 8 докторських дисертацій.

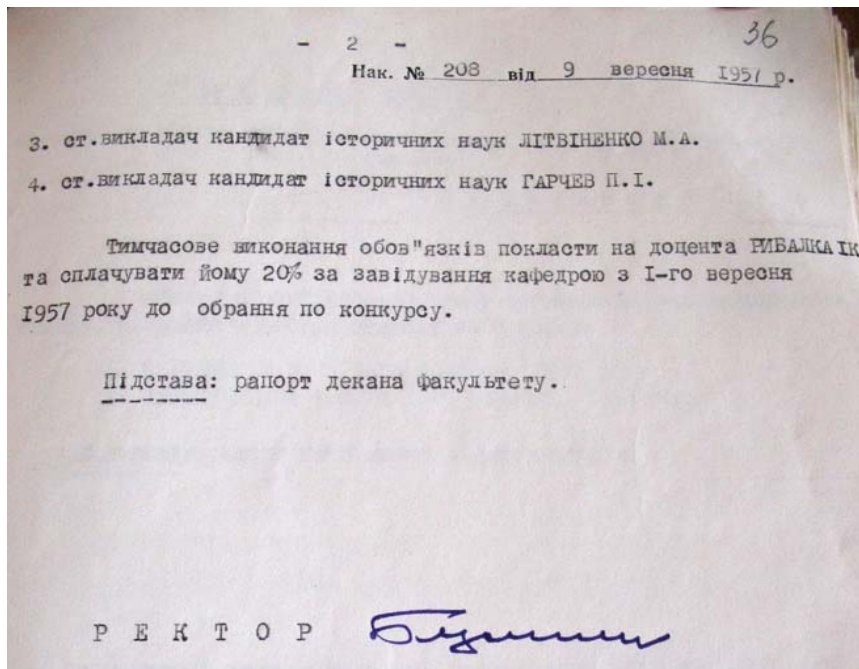
Викладачі кафедри мають численні нагороди та почесні звання. У 2007/2008 навчальному році на кафедрі працювали: заслужений працівник освіти України проф. В. В. Калініченко, заслужений професор Харківського університету проф. Б. К. Мигаль, заслужений викладач Харківського університету М. З. Бердуга.

Нині кафедра історії України є однією з провідних на історичному факультеті Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

*В. В. Калініченко
докт. іст. наук, професор*

Документи. Наказ про заснування кафедри історії України.

Дисертації співробітників кафедри історії України, захищені в 1957-2007 рр.

1. Рибалка І. К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії і відновлення Радянської влади на Україні (листопад 1918 – березень 1919 р.) – Х., 1949. – 317 с.
2. Колісник М. К. Боротьба за відновлення Радянської влади на Україні (листопад 1919 – травень 1920 рр.) – Х., 1952.- 376 с.
3. Литвиненко М. А. Рабочие Донбасса в борьбе за восстановление каменноугольной промышленности в период перехода к нэпу (1921-1922 гг.) – Х., 1953. -347 с.
4. Довгопол В. М. Боротьба шахтарів Донбасу за вугілля в рік великого перелому (1928-1929 рр.) – Х., 1953. – 483 с.
5. Мигаль Б. К. Партийная организация Полтавщины в борьбе за восстановление сельского хозяйства (1921-1925 гг.) – Х., 1963. -349 с.
6. Гарчев П. І. Червона гвардія в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. –Х., 1970 – 903 с.

7. Рибалка І. К. Відновлення Радянської влади і соціалістичне будівництво на Україні (листопад 1918-серпень 1919 рр.) – Х., 1963. – 1147 с.
8. Довгопол В. М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926-1929 рр.) –Х., 1971. – 1073 с.
9. Бутенко В. І. Колгоспне будівництво на Україні в 1917-1929 рр. на Україні в 1917-1929 рр. в радянській історіографії. – Х., 1971. – 242 с.
10. Бердута М. З. Брестский мир в советской историографии (1918-1968 гг.) – Х., 1972. – 248 с.
11. Мигаль Б. К. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.) – Х., 1975. – 385, 172 с.
12. Калініченко В. В. Аграрні перетворення на Лівобережній Україні (кінець 1919 – 1923 рр.) – Х., 1981. – 338 с.
13. Наумов С. А. Советское строительство на Левобережной Украине в период гражданской войны (1919 г.) – Х., 1986. -354 с.
14. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу. – Х., 1994. – 604 с.
15. Майстренко В. С. Століпінська аграрна реформа в Харківській губернії – Х., 1998. – 195 с.
16. Журавльов Д. В. Військова справа в слобідських козацьких полках у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. – Х., 2003. – 183 с.
17. Куліков В. О. Селянське господарство Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. – Х., 2005. – 323 с.
18. Скоробогатов А. В. Харків в роки німецької окупації 1941-1943. – Х., 2006. – 412 с.
19. Наумов С. О. Регіональні структури українського політичного руху: становлення і діяльність. 90-і роки XIX – лютий 1917 р. (на матеріалах Лівобережжя). – Х., 2007. – 488 с.

Жирним шрифтом виділені докторські дисертації.

Історія кафедри в фотографіях

Колектив кафедри в 1976 році. Стоять: М. З. Бердута, Ф. Г. Турченко, Б. К. Мигаль, В. Ф. Бердута, В. Г. Пікалов, Л. О. Колосар, Д. Г. Безрученко. Сидять: М. А. Литвиненко, І. К. Рибалка, В. М. Довгопол, В. І. Бутенко

Завідувач кафедри І. К. Рибалка зі своїми учнями – В. В. Калініченком та С. О. Наумовим.
1986 рік.

Колектив кафедри в 1987 р. Стоять: С. О. Наумов, В. В. Калініченко, В. В. Кравченко, М. З. Бердута, В. Ф. Бердута, Л. О. Колосар. Сидять: Б. К. Мигаль, М. А. Литвиненко, І. К. Рибалка, Л. П. Юрова, В. І. Бутенко.

Колектив кафедри в 1997 році. Стоять: С. С. Євсєєв, Б. К. Мигаль, А. В. Скоробогатов, В. С. Майстренко, В. В. Кравченко, С. О. Наумов, М. З. Бердута. Сидять: В. В. Калініченко, І. К. Рибалка, І. В. Мінакова

Колектив кафедри в 2004 р. Стоять: В. О. Куліков, Д. В. Журавльов, С. О. Наумов, В. С. Майстренко. Сидять: В. В. Олянич, М. З. Бердута, В. В. Калініченко, Л. Ю. Посохова, Б. К. Мигаль.

Привітання М. З. Бердуги з 70-річним ювілеєм. 2005 рік.

Комісія на захисті обласного конкурсу МАН 2007 р.: Л. Ю. Посохова, С. О. Наумов.

Захист докторської дисертації С. О. Наумовим. Червень 2007 р.

Привітання В. В. Калініченку з 60-річним ювілеєм. Вересень 2007 р.

Ректор університету вручив орден «Петра Могили» професору Калініченку В. В. Вересень 2007 р.

Біографії завідувачів кафедри

Рибалка Іван Климентійович. Завідувач кафедри в 1957 – 1989 рр.

Засновник кафедри історії України та її перший завідувач, лауреат Державної

премії УРСР, дійсний член та віце-президент Академії історичних наук, професор, доктор історичних наук Рибалка Іван Климентійович народився 22 червня 1919 р. у с. Витівка Полтавського району Полтавської області в селянській родині. Тут у 1927 р. розпочалося його навчання в початковій школі, закінчувати яке довелося в дитячій трудовій колонії ім. Горького (с. Куряж) на Харківщині, де опинився як безпритульний після смерті матері в 1930 р. та розпаду сім'ї. В 1934 р., закінчивши неповну середню школу, став студентом

Українського комуністичного газетного технікуму (м. Харків), по закінченні якого в 1937 р. почав працювати відповідальним секретарем в одній з районних газет на Полтавщині.

Жадоба до знань і пошуки свого місця в новому бурхливому житті привели Івана Климентійовича до Харківського університету – 1 вересня 1938 р. він став студентом історичного факультету.

Велика Вітчизняна війна змінила долю мільйонів радянських людей. Іван Рибалка вже з 1 серпня 1941 р. став у лави Радянської армії, спочатку рядовим, а потім сержантом, брав участь у боях з нацистськими загарбниками в 1942 р. на Білгородському напрямку Південно-Західного фронту та на Дону під Воронежем, був двічі поранений, став інвалідом Великої Вітчизняної війни. В лихоліттях війни мужнів характер, міцніла любов до Батьківщини, до рідного краю, України, зростала

громадянська самосвідомість, хоча серце краяла біль і туга через важку долю рідного народу.

«Війна очищає й висвітлює людину, в боях в одну мить показує її єство, вартість, совість, честь, порядність або невірність, егоїзм, підлість... У найкритичніші моменти, при щохвилиній загрозі смерті у бійців виявлялися найблагородніші людські якості – вірність своїй землі, стійкість, витривалість, не позірна мужність, справжня товаристська і непідробна солдатська дружба». – згадував І. К. Рибалка.

3 вересня 1943 р. він поновив навчання на четвертому курсі історичного факультету Об'єднаного Українського держуніверситету в м. Кзил-Орді Казахської РСР, в якому спільно функціонували евакуйовані найславетніші українські університети – Київський і Харківський. Після повернення університету у 1944 р. з евакуації у Харків продовжив навчання на історичному факультеті Харківського державного університету. Відтоді все подальше його життя було назавжди пов'язано з Харківським університетом.

У рік перемоги І. К. Рибалка з відзнакою закінчив alma mater, став асистентом кафедри історії СРСР, заступником декана історичного факультету, вступив до аспірантури. У 1948 р. Іван Климентійович став старшим викладачем, а в 1950 р., після захисту в цьому році кандидатської дисертації, – доцентом кафедри історії СРСР. Викладацької роботи він не полишав ніколи, саме цю роботу вважав головною справою свого життя, незважаючи на те, що в 1950-ті роки обіймав посаду редактора газети «Соціалістична Харківщина», був депутатом обласної та міської рад, займався науковою роботою.

«Протягом всього дотеперішнього життя чим я тільки не займався: у дитинстві і юності був пастухом, орачем у колгоспі, слюсарем у колонії, потім газетярем у районній газеті, сержантом на фронті в Червоній Армії, помічником декана історичного факультету, заступником секретаря парткому університету, редактором обласної газети, членом обкому партії, головою місцевому профспілки, проректором університету. Все це минало і минуло. Єдиним постійним і незмінним після закінчення університету моїм заняттям було і залишається дослідження і викладання історії, читання лекцій, робота зі студентами, аспірантами і дисертантами», – згадував проф. І. К. Рибалка.

1 вересня 1957 р. в умовах розпочатої «десталінізації» і «відлиги» на історичному факультеті Харківського державного університету була відновлена кафедра історії України. З дня відновлення кафедри і впродовж 32 років, до 1989 р., І. К. Рибалка завідував кафедрою історії України ХДУ, що перетворилася на одну з провідних в Україні. У жовтні 1963 р. він захистив докторську дисертацію, з січня 1964 р. Іван Климентійович - професор кафедри історії України. У 1972-1974 рр.

проф. І. К. Рибалка був проректором Харківського держуніверситету. Багато разів йому пропонували перейти ректором до інших вузів, але він залишався вірним Харківському університету, якому віддав понад 60 років свого життя.

Іван Климентійович – був відомим вченим, шанованим студентами викладачем, автором близько 200 наукових праць, в тому числі 20 монографій, підручників, програм, збірників документів (з них - 13 без співавторів). Він був автором перших в Україні підручників з історії України для студентів вищих навчальних закладів. У 1978 р. з грифом Міністерства вищої школи Головне видавництво «Вища школа» видало підручник І. К. Рибалки «Історія Української РСР. Дорадянський період» (42 обл.-вид. арк.) для історичних факультетів вузів. У 1982 р. було видано підручник «Історія Української РСР. Радянський період» (43,5 обл.-вид. арк.), авторами якого були проф. Рибалка і проф. Довгопол. За ці підручники проф. Рибалці і проф. Довгополу була присуджена Державна премія України в галузі науки і техніки 1985 року.

У зв'язку з проголошенням незалежності України почався докорінний перегляд історичних концепцій. Проф. Рибалка І. К. поставив за мету написати новий підручник з історії України в трьох частинах. У 1995 р. з грифом Міністерства освіти видана перша частина його підручника «Історія України. Від найдавніших часів до кінця XVIII ст.» (26,65 обл.-вид. арк.), а в 1997 р. - друга частина «Історія України. Від початку XIX століття до лютого 1917 р.» (28,53 обл.-вид. арк.), які дістали схвалення викладачів і наукової громадськості. Третю, заключну частину (50 обл.-вид. аркушів) підручника, яка охоплює 1917-2004 роки, у співавторстві з проф. В. В. Калініченком було видано в 2004 р.

Проф. І. К. Рибалка поставив і вирішив багато недостатньо або зовсім не вивчених питань історії громадянської війни в Україні, зробив помітний внесок у наукове вивчення цих важливих проблем. Він один з перших у радянській історіографії висвітлив аграрні перетворення в Україні, зокрема, невдалий експеримент більшовиків по примусовій колективізації українського села навесні 1919 р., довівши, що політика воєнного комунізму, насадження комун на селі, нещадне викачування хліба продзагонами і привело до повалення радянської влади в Україні в 1919 р. На особливу увагу заслуговують статті І. К. Рибалки останніх десятиліть, де він аналізує соціально-класову структуру населення України після 1917 р., показує згубний для українського села процес розселення, знищення тоталітарним режимом верстви старанних хліборобів, голодомор 1932-1933 рр., що донедавна були «білими плямами» в українській вітчизняній історіографії.

Не менш важливе значення в умовах національного відродження України мала робота І. К. Рибалки в галузі археографії по виявленню, вивченню і виданню

історичних документів з історії України. Під його керівництвом і з його участю було підготовлено чотири збірники документів (понад 400 друкованих аркушів).

Навколо професора І. К. Рибалки було створено харківську школу істориків України. Під його керівництвом представники цієї школи захистили 10 докторських і понад 30 кандидатських дисертацій.

Багато років І. К. Рибалка очолював спеціалізовану раду по присудженню докторських і кандидатських наукових ступенів при Харківському університеті, його внесок у справу підготовки наукових кадрів регіону і України, без перебільшення, є величезним.

І. К. Рибалка був нагороджений орденами Слави III ступеня та Вітчизняної війни I ступеня, багатьма медалями, в тому числі «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов». У 1989 р. за багаторічну науково-педагогічну діяльність І. К. Рибалка удостоєний почесного звання Заслуженого діяча науки і техніки України. А в 1999 р. доктора історичних наук, професора Рибалку І. К. обрано дійсним членом і віце-президентом новоствореної Академії історичних наук України.

Помер І. К. Рибалка 28 листопада 2001 р.

*В. В. Калініченко
докт. іст. наук, професор*

Мигаль Борис Кирилович. Завідувач кафедри в 1989-1994 рр.

Доктор історичних наук, професор кафедри історії України історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Мигаль Борис Кирилович народився 5 травня 1927 р. в м. Полтаві. 1945-1951 рр. матрос Балтійської флотилії. Учасник бойових дій. Навчався в 1951-1956 рр. на історичному факультеті Харківського університету, в аспірантурі кафедри історії КІРС (1959-1962 рр.). У 1963 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Партійна організація Полтавщини в боротьбі за відбудову сільського господарства (1921-1925 рр.)». У 1975 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.)». Послідовно працював після закінчення університету: завідувачим кабінетом методики викладання історії, викладачем, старшим викладачем, доцентом, професором,

завідувачим кафедрою історії України (1989-1994 рр.), професором кафедри.

Обирався членом спеціалізованої ради по захисту дисертацій у 1965-1997 рр., відповідальним секретарем факультетського та міжвузівського наукових збірників. Був головним редактором серії археографічних збірників «Краю мій Слобожанщина», членом редколегій факультетського наукового збірника, історико-археологічного щорічника "Древности", збірника «Реабілітовані історією». Підготував 4-х кандидатів історичних наук.

Автор понад 100 статей та рецензій в наукових збірниках, 12 навчальних планів спецкурсів та методичних вказівок.

Нагороджений 10 медалями СРСР та України, відмінник вищої школи СРСР, Заслужений професор Харківського національного університету. Лауреат творчої премії 2005 р., стипендіат іменної стипендії ім. Д. І. Багалія 2007 р.

Галузі наукових інтересів

- Соціально-економічний розвиток Слобожанщини в другій половині XIX – на поч. XX ст.
- Аграрна історія України в 1920-х роках;
- Історія Харківського університету;

Курси та спецкурси

- Історія України з 1800 по 1917 рр.
- Економіка Харківщини XIX - на початку XX ст.

Основні публікації

- Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.). – Харків, 1974;
- Харьковский государственный университет. 1805-1980. – Харків, 1980 (у співавт.);
- Бесценные сокровища народа. – К., 1984 (у співавт.);
- Харьковский университет в годы Великой Отечественной войны. – Харків, 1989 (у співавт.);
- Харківські студбатівці. – Харків, 1999 (у співавт.);
- Історія міста Харкова XX століття. – Харків, 2004 (у співавт.);
- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. – Харків, 2004 (у співавт.);
- Харківський університет рідному місту. – Харків, 2004 (у співавт.).

Калініченко Володимир Вікторович. Завідувач кафедри з 1994 р.

Заслужений працівник освіти України, дійсний член Української Академії історичних наук, професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Калініченко Володимир Вікторович народився 5 вересня 1947 р. у містечку Степань Сарнівського району Рівненської області. Батьки його із селянських родин козацького походження Полтавської області. В 1941-1945 рр. на фронті, а після закінчення Другої світової війни були направлені на роботу в Західну Україну. Тоді тисячі українців-східняків опинилися в західних областях республіки, де вони склали у повоєнні роки кістяк партійно-радянських, господарських та освітянських кадрів. Серед них були і батьки майбутнього професора.

У 1950 р. родина переїхала в сусіднє містечко Березно районний центр Рівненської області, де серед мальовничої природи Волинського Полісся на берегах річки Случ і промайнули дитячі та шкільні роки В. В. Калініченка.

Березно – містечко з населенням у 1950-х роках менше 10 тис. жителів – суто українське. У 1942 р. нацисти знищили у Березно понад п'ять тисяч євреїв, тобто майже всіх, а поляки виїхали до Польщі в 1945-1946 рр. Залишилися місцеві українці, до яких у повоєнні роки долучилося кілька десятків сімей українців-східняків та росіян. Про колишніх мешканців містечка нагадували лише кам'яні католицький костел та іудейська синагога у центрі та польське і єврейське кладовища на околиці. Втім, і ці пам'ятки минулої епохи разом з міськими брамами та залишками мурів XVII ст. були безглуздо знищені місцевими можновладцями в 60-х роках XX ст.

У Березно скрізь панувала українська мова. Тому підліток Володя Калініченко і не задумувався над цим, оскільки людина не думає, як вона дихає, поки цьому ніщо не заважає. Втім, кілька випадків змусило його над цим задуматися. Як згадував В. В. Калініченко, сусідка-східнячка з Донеччини якось хвалилася його матері: „Вот мы уезжаем на родину, там хоть дети будут учиться на русском языке". Володя вперше подумав: „А чому це на російській мові краще вчитися?" Вчителька у березнівській середній школі № 1, де вчився Володя, з приводу від'їзду своєї колеги-росіянки заявила у шостому класі, де вчився В. Калініченко: „Слава Богу, що поїхала. Тепер вас хоч по-українському будуть вчити". Школа була українська, але дехто з приїжджих вчителів-східняків нехтував мовним режимом школи і вперто вчив дітей російською мовою. За Польщі в цьому будинку була польська школа.

Володя тоді цим не переймався, він однаково сприймав і українську, і російську мови, але заява вчительки змусила його задуматися: „А на якій мові краще вчитися? Чому за Польщі вчили польською мовою, а тепер дехто вважає, що краще російською?"

Шкільні роки закінчувалися. Постало питання: чим займатися далі? Яку професію вибрати? Батьки були людьми прагматичного складу. Хоч вони і бачили, що Володя тягнеться до гуманітарних предметів: історії, літератури, мови, але були впевнені, що хлопчику треба здобувати якусь практичну професію, бо історія чи література в їхньому розумінні то забава. Та й шкільні приятелі теж збиралися здобувати суто чоловічі професії. Один із них і розповів Володі Калініченку про залізничне училище в Здолбунові - великому залізничному вузлі на півдні Рівненської області. Туди і поїхав влітку 1963 р. Володя Калініченко, поступив і протягом 1963-1965 рр. здобув професію помічника машиніста електровоза.

Після училища В. Калініченко був направлений на роботу в залізничне депо Львів-Захід. Велике місто з його бібліотеками, музеями, театрами захопило юнака. Дуже швидко він зрозумів, що потрібно далі вчитися. При залізничному депо була середня школа робітничої молоді, яку в 1966 р. й закінчив помічник машиніста В. Калініченко. А далі він вирішив вчитися за покликом душі, а не з практичної потреби і влітку 1966 р. поступив на вечірнє відділення історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана Франка. Прекрасні викладачі, нові знайомства, аура історичної науки, наукова бібліотека, повна-повнісінька різноманітної історичної літератури захопили юнака. Особливо запам'яталися йому лекції професорів Ю. М. Гросмана (читав історію Стародавнього Сходу) і Я. П. Кися (читав I період історії України до 1648 р.). Втім, як потім виявив В. Калініченко, і з цим з ним згоден його колега Ю. О. Голубкін, який теж у 60-х роках XX ст. вчився у Львівському університеті, рівень викладання у цьому навчальному закладі виявився нижчим, ніж у Харківському університеті. Але одна особливість Львівського університету впала в око В. Калініченку і йому дуже сподобалась - всі предмети на тамтешньому історичному факультеті викладалися тільки українською мовою. На той час (середину 60-х років XX ст.) юнак з маленького західноукраїнського містечка вже зрозумів: з громадським статусом його рідної української мови за межами його рідного Березного не все гаразд. Він неодноразово помічав, як недолугі міщани та чиновники у Здолбунові та Львові відверто зневажали або й кепкували з української мови, вважали її недостойною освіченої людини, неприйнятної до вжитку в місті, а багато з його знайомих та приятелів соромилися розмовляти українською з незнайомими людьми або дівчатами на танцях, у громадських місцях. В. Калініченко почав голосно висловлювати осуд

таким діям і невдовзі за це поплатився. Йому пришили відповідний ідеологічний ярлик і змусили в 1967 р. залишити Львівський університет. Відтак, в 1967-1969 рр. В. В. Калініченко прослужив у лавах Радянської Армії. Втім, його фах помічника машиніста став у пригоді – він служив машиністом у залізничних військах на півдні України та у Молдавії. Часу вільного було багато, і він його використав для вдосконалення англійської мови (по самовчителю). Навчання у Львівському університеті виявило серйозні прогалини В. Калініченка у цьому предметі.

Після військової служби В. Калініченко не повернувся до Львова, розуміючи, що там йому шляху в науку не буде. За порадою батьків він весною 1970 р. поїхав у Харків. Це не випадково. У вересні 1941 р. саме з Харкова на фронт пішов його батько, і у нього збереглися теплі спогади про це місто, тут жили родичі і на перших порах було де спинитися, поки йшов пошук роботи. Влаштуватися помічником машиніста в Харкові не вдалося (не було міської прописки), тому В. Калініченко пішов працювати на будівництво монтажником, там давали прописку і житло-гуртожиток.

Одночасно, в 1970-1971 рр. В. Калініченко вчився на вечірньому підготовчому відділенні Харківського державного університету. Саме в 1969 р. за вказівкою тодішнього партійно-радянського керівництва країни при кількох вищих навчальних закладах були відкриті такі відділення для робітничо-селянської молоді, яка в силу певних причин не змогла після середньої школи поступити до вузу, мала великий часовий розрив після школи і не могла на вступних іспитах витримати конкурс в змаганні із випускниками середньої школи. В. В. Калініченку поталанило, що на підготовчому відділенні він зустрів доброзичливих і людяних, не байдужих до своєї педагогічної роботи викладачів – Є. П. Мартем'янову (Користіну), І. Ф. Кобцеву (Приходько), В. М. Духопельникова. Отож, після підготовчого відділення, 1 вересня 1971 р. В. В. Калініченко став студентом денного відділення історичного факультету Харківського державного університету, який він і закінчив з відзнакою у червні 1976 р.

Навчання повністю захопило юнака. Як згадує В. В. Калініченко особливо запам'яталися йому лекції професора Б. А. Шрамка (історія первісного суспільства), доцента О. Ф. Руденко (історія СРСР (фактично, Росії) епохи феодалізму), професора С. М. Королівського (історія СРСР (фактично, Росії) початку ХХ ст.), професора П. І. Гарчева (історія України), викладача латинської мови доцента М. В. Лапіної, доцента Л. П. Калущкої (історія середніх віків), доцента Г. М. Садовського (діалектичний матеріалізм), доцента Ю. Ф. Яшинова (історія філософії). Цим викладачам було притаманне і глибоке знання свого предмету, і блискучий виклад, і вміння виділити головне, націлити увагу студентів на нову літературу і джерела. Відчувалося, що вони захоплені своєю роботою, з

нестандартним мисленням люди. Лекції професорів С. І. Сидельникова, О. О. Кучера, В. М. Довгопола, К. К. Шияна, В. І. Кадєєва відрізнялися своєю науковістю, глибоким знанням предмету, але все ж були більш академічні, сухі у викладі матеріалу.

На першому курсі на В. Калініченка звернула увагу доцент О. Ф. Руденко, яка познайомила його з професором кафедри історії СРСР А. Г. Слюсарським. Той запропонував В. В. Калініченку зайнятися аграрною проблематикою СРСР (фактично, Росії), але оскільки студента приваблювала історія України, то за сприяння професора В. І. Кадєєва, він познайомився у 1972 р. із завідувачем кафедри історії України І. К. Рибалкою і став спеціалізуватися з аграрної історії України. Під керівництвом професора І. К. Рибалки В. Калініченко захистив у 1976 р. диплому роботу „Аграрні перетворення в Харківській губернії наприкінці 1918 – в першій половині 1919 р.", а в 1981 р. кандидатську дисертацію „Аграрні перетворення на Лівобережній Україні (наприкінці 1919 – 1923 рр.)".

В. В. Калініченку поталанило, що на його життєвому шляху зустрівся відомий український радянський історик І. К. Рибалка. Він привчив молодого вченого до вдумливої праці з джерелами, шанобливого ставлення до попередників, оскільки вони жили і творили за певних історичних обставин, особливо у жорстких умовах радянської системи. І. К. Рибалка, без сумніву, був українським патріотом, який протягом всього життя у дуже складних умовах радянської дійсності, зберіг і мову, і душу, і світогляд свідомого українця. Українофільські симпатії студент В. Калініченко помітив і в професорів історичного факультету А. Г. Слюсарського, С. М. Королівського, доцента В. Є. Тичини. В умовах жорсткої радянської дійсності Харкова 70-х років ХХ ст. це було небезпечно зайвий раз підкреслювати, але українська душа в них жила і нагадувала про себе, що надзвичайно подобалося в них студенту В. Калініченку.

І. К. Рибалка, будучи завідувачем кафедри історії України, наполог, щоб В. В. Калініченка 1 вересня 1980 р. прийняли викладачем кафедри історії України Харківського державного університету, хоч при цьому йому довелося долати опір деяких недоброзичливців. Втім, тодішній декан історичного факультету професор В. І. Кадєєв, від якого теж багато залежало, підтримав І. К. Рибалку. Протягом 1981-2007 рр. В. В. Калініченко послідовно обіймав посади викладача, старшого викладача, доцента, завідувача кафедри історії України. У листопаді 1994 р. він успішно захистив докторську дисертацію „Селянське господарство України в період непу", а в червні 1999 р. отримав вчене звання професора по кафедрі історії України.

У 1997 р. В. В. Калініченко був нагороджений знаком «Відмінник освіти України», у 1997-1999 рр. двічі нагороджувався Почесними Грамотами Міністерства освіти і науки України за багаторічну сумлінну працю, особистий внесок у

підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну науково-педагогічну діяльність, за великий вклад у розвиток історичної науки в Україні.

У 1999 р. В. В. Калініченко був обраний дійсним членом (академіком) Української Академії історичних наук.

З нагоди десятиріччя незалежності України в 2001 р. Указом Президента України В. В. Калініченку було присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України». У травні 2005 р. В. В. Калініченко був нагороджений Грамотою Верховної Ради України «За заслуги перед українським народом», яку йому в урочистій атмосфері вручили у приміщенні українського парламенту.

Звичайно, всі ці нагороди і почесні звання зовсім не випадково дісталися В. В. Калініченку. Нині він знаний в наукових колах України історик-аграрник. Його дослідження індивідуального (одноосібного) селянського господарства України в період непу, земельної громади, селянської общини добре відомі спеціалістам, широко цитуються у відповідних дослідженнях та історіографічних працях. Саме тому В. В. Калініченку і доручили написати відповідний розділ в академічному виданні „Історії українського селянства" (Київ: Наукова думка, 2005. – Т. 1-2) і запросили стати членом авторського колективу „Енциклопедії історії України" та написати відповідні статті до цього дуже важливого і необхідного видання Інституту історії України НАН України (2003-2007 рр.).

У своїх працях з аграрної проблематики В. В. Калініченко проводить наскрізну думку, що індивідуальне селянське (фермерське) господарство далеко не вичерпало себе у ХХ ст. та й у наш час, як то вважає багато хто з аграрників. Це господарство, у певних умовах, ефективніше за велике господарство, що базується виключно на найманій праці. В. В. Калініченко, проаналізувавши численні факти, опрацювавши широкий статистичний та архівний матеріал, доводить, що селянське господарство, відщеплюючи від себе певні галузі або трудові операції і кооперуючи їх, перетворюється на цілком добровільних, економічно раціональних і вигідних для себе умовах на кооператив вертикального типу, де зберігається селянське господарство як самостійна виробнича одиниця, не втрачається відчуття господаря (як то сталося в колгоспах) і, в той же час, використовуються переваги великого господарського об'єднання. Ця ідея особливо актуальна в наш час, коли колгоспно-радгоспна система знищена і в аграрний сектор прийшли великі приватні підприємці, а селянство, і так понівечене радянською системою, може остаточно зникнути. В. В. Калініченко нагадує, що селянство завжди було фізичною основою української нації. Саме воно зберегло мову, традиції, менталітет нашого народу. Тому обов'язково потрібно зберегти українське селянство. А це неможливо виконати без збереження трудового селянського (фермерського) господарства.

Соціальне значення цього завдання цілком очевидне. І з цієї точки зору праці В. В. Калініченка дуже актуальні і необхідні.

Наприкінці 1990-х років І. К. Рибалка запропонував В. В. Калініченку взяти участь у написанні нового видання підручника з історії України для студентів історичних факультетів вузів республіки. Попереднє видання підручника, здійснене наприкінці 1970-х - на початку 1980-х років, застаріло. Після 1991 р. у вітчизняній історичній науці виникла серйозна методологічна криза, яку особливо гостро відчували студенти-історики. їм явно бракувало сучасного підручника з історії України. Потрібно було створити підручник, який би відповідав сучасному рівню розвитку історичної науки і, в той же час, виховував би у студентів почуття українського патріотизму, національної гідності, любові до України. Це була нелегка робота. Вона ускладнилася тим, що професор І. К. Рибалка в останні роки свого життя серйозно хворів, а наприкінці 2001 р. він відійшов у вічність, і левову частку роботи по написанню заключної (третьої) частини підручника, яка охоплювала найскладніші (радянський та пострадянський) періоди історії України довелося виконати його учню – В. В. Калініченку з цією роботою він успішно впорався. У 2004 р. він закінчив працю і надрукував підручник. Книга дістала схвальну оцінку громадськості, зокрема студентів-істориків, викладачів історії України, вчителів середньої школи, і вмиг розійшлася. Наклад видання був мізерний (всього 500 примірників) і, звичайно, далеко не задовольнив потреби всіх бажаючих придбати підручник. В. В. Калініченку поступили пропозиції від кількох видавництв у Харкові та Києві зробити друге видання цього підручника. Справа загальмувалася тим, що І. К. Рибалка вмер, а В. В. Калініченко одноособово не може вносити необхідні зміни у текст підручника.

У цих умовах В. В. Калініченко згодився на пропозицію редакції „Селянської газети" надрукувати на її шпальтах серію популярних статей з історії України від найдавніших часів до сьогодення. Вони були викладені у вигляді діалогу „Вікно в історію" з журналістом цієї газети М. Я. Мельником. Протягом двох років В. В. Калініченко надрукував понад п'ятдесят статей з найактуальніших і злободенних питань української історії, що склали популярну версію історії України. Про необхідність цих публікацій свідчать численні листи читачів до редакції „Селянської газети" різних політичних поглядів. Видно, публікації зачепили людей за живе і прислужилися пропаганді національної української ідеї серед широкого загалу на Слобожанщині.

Поряд з науковою та науково-популярною, пропагандистсько-роз'яснювальною роботою в пресі, на радіо і телебаченні В. В. Калініченко не забував про підготовку науково-педагогічних кадрів. Протягом 1995-2007 рр. під його керівництвом було підготовлено 15 кандидатських і 3 докторських дисертацій. У 1995-1999 рр.

В. В. Калініченко був членом експертної ради ВАК України з історичних наук, а з 1999 р. (після І. К. Рибалки) очолює спеціалізовану вчену раду в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна по захисту докторських дисертацій з історичних наук. У цій раді в 1999-2007 рр. захистилося кілька десятків дисертацій пошукувачів з усіх куточків України – від Ужгорода до Луганська.

В березні 1999 р. В. В. Калініченка обрано дійсним членом (академіком) Української Академії історичних наук. В травні 2001 р. – присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України». В травні 2005 р. нагороджений Грамотою Верховної Ради України «За заслуги перед українським народом».

Кафедра історії України історичного факультету Харківського університету, яку з 1994 р. очолює В. В. Калініченко, є однією з провідних кафедр цього профілю в Україні. Під його керівництвом аспіранти та докторанти кафедри здійснюють широкий спектр досліджень з історії України. Паралельно, з 1 вересня 2002 р. професор В. В. Калініченко очолює кафедру історії України та музеєзнавства Харківської державної академії культури, де при його активному сприянні захистилося 2 докторські і кілька кандидатських дисертацій. Його внесок у справу підготовки наукових та педагогічних кадрів Слобожанщини, Наддніпрянської України та й всієї України в цілому є, без перебільшення, значним і вагомим.

В. В. Калініченко є автором понад 130 наукових праць.

Галузі наукових інтересів

- Аграрна історія України в першій половині ХХ ст.
- Історія геноциду в Україні в 1932-1933 роках
- Історія українського націоналізму

Курси та спецкурси

- Історія України
- Історія українського націоналізму
- Україно-російські відносини: минуле і сучасність

Основні публікації

- Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929). – Харків, 1991;
- Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997;
- Україна на межі тисячоліть: 500 впливових особистостей. – Харків, 2000. (у співавт.);
- Століття поступу: нариси з історії цукрового комбінату ім. Леніна. – Харків, 1999 (у співавт.);

- Політична історія України. – К., 2001. (у співавт.);
- На зламі віків: Нариси з історії ВАТ “Насінневе” – “Цукрове” в смт Чапаєво Кегичівського району Харківської області (1991 – 2001 рр.). – Харків, 2002. (у співавт.);
- Історія міста Харкова ХХ ст. – Харків, 2004 (у співавт.).
- Історія України. Частина III: 1917-2003 рр.: Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів. – Харків, 2004 (у співавт. з І. К. Рибалкою);
- Історія українського селянства. – Т. 2. – К., 2006 (у співавт.);
- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. – Харків, 2004 (у співавт.).

Викладачі кафедри

Бердута Михайло Захарович

Кандидат історичних наук, доцент Бердута Михайло Захарович народився 22 серпня 1935 року в с. Яблучне Велико-Писарівського району Сумської області.

У 1966 р. закінчив історичний факультет Харківського університету. З 1965 р. працював старшим лаборантом кабінету методики викладання історії кафедри історіографії, джерелознавства та археології. З 1971 р. – викладач, старший викладач, доцент кафедри історії України. У 1972 р. захистив кандидатську дисертацію “Брестський мир у радянській історіографії (1918-1968 рр.)” (науковий керівник – проф. Шерман І. Л.).

У 1977-1984 рр. і з 1999 р. – заступник декана з навчальної роботи історичного факультету. З 1984 р. по 2002 р. очолював навчально-методичну комісію факультету. З 2002 р. – відповідальний редактор Методичного вісника історичного факультету.

Заслужений викладач Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Відмінник вищої школи.

Надрукував понад 140 наукових, науково-популярних і учбово-методичних праць. Серед них – наукові історіографічні статті з проблем Брестського миру, місцевих Рад України, народонаселення Лівобережної України, праці з духовної культури Слобожанщини.

Співавтор підручників з історії України, Історії Слобідської України та ін.

Галузі наукових інтересів

- Українська етнологія
- Історія сім'ї в Україні в XIX – на поч. XX ст.

Курси та спецкурси

- Українська етнологія (4 курс)
- Національна та державна символіка України (5 курс)

Основні публікації

- Історія України: Курс лекцій. – Харків, 1995 (у співавт.);
- Історія Слобідської України: Навч. посібник. – Харків, 1999 (у співавт.);
- Особливості розвитку матеріальної культури в російсько-українському прикордонні в кінці XVIII - XIX ст. // Методичний вісник історичного факультету. – 2004. – № 3 (у співавт.);
- Слобідська Україна в XVII-XVIII ст. // Методичний вісник історичного факультету – 2004. – № 3;
- Визначні етнологи України. Довідник з етнології України. – Харків, 2004. (у співавт.);
- Історичні постаті. Гетьмани України. – Харків, 2004. (у співавт.);
- Основні місця осідання українських переселенців у Західному Сибірі (кінець XIX – початок XX ст.) // Методичний вісник історичного факультету. – 2006. – № 5;
- Университет: жизнь и судьба // Университеты. – 2007. – № 2.

Журавльов Денис Володимирович

Кандидат історичних наук, доцент Журавльов Денис Володимирович народився 11 серпня 1977 року в місті Харкові. З 1984 по 1994 р. навчався в гімназії № 6 міста Харкова, котру закінчив із золотою медаллю. У 1994 р. вступив на історичний факультет Харківського державного університету. У 1999 р. закінчив університет, отримавши диплом із відзнакою.

З 1999 по 2002 р. навчався на денному відділенні аспірантури Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна по кафедрі історії України.

У 2003 році захистив кандидатську дисертацію на тему: "Військова справа в слобідських козацьких полках у другій половині XVII – XVIII ст.". (Науковий керівник – проф. Калініченко В. В.).

З 2002 року працював на посаді викладача кафедри історії України історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна. З 2003 року працює на посаді доцента кафедри

історії України. З 2003 року очолює Раду молодих вчених історичного факультету. Є автором 15 наукових публікацій. Сфера наукових інтересів: політична історія України XVI-XVIII ст., військова історія.

Галузі наукових інтересів

- Військова історія Слобожанщини

Курси та спецкурси

- Історія України першої половини XIX ст.;
- Історія України 1917-1939 рр.;
- Історія рідного краю;
- Військова історія Слобожанщини;

Основні публікації

- Бойові дії на Слобідській Україні під час Північної війни (1708-1709 рр.) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2001. – № 526: Історія. – Вип. 33.
- Участь слобідських козацьких полків у бойових діях на початку Північної війни (1701-1702 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Випуск 6. – Харків, 2001.
- Слобідські козацькі полки в Семилітній війні (кампанія 1756-1757 рр.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 2002. – Т. 9.
- Артилерія в слобідських полках у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2002. – № 566: Історія. – Вип. 34.
- Міські фортифікації Слобідської України в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 641: Історія України.
- Ручна вогнепальна зброя слобідського козацтва другої половини XVII – XVIII ст. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2004. – № 633: Історія. – Випуск 36.
- Слобідські козацькі полки в бойових діях російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Історія. – 2006. – Вип. 38.
- Мазепа. Людина. Політик. Легенда. – Харків, 2007.

Куліков Володимир Олександрович

Кандидат історичних наук, доцент Куліков Володимир Олександрович народився 27 жовтня 1978 р. в м. Харків в родині державних службовців. Навчався в Харківській середній спеціальній музичній школі-інтернаті та середній школі № 86, яку закінчив у 1995 р. У тому ж році поступив на історичний факультет Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, який закінчив у 2000 р.

З 2000 по 2001 рр. працював учителем історії та права в середній школі № 116. За сумісництвом працював викладачем технікуму української фармацевтичної академії м. Харкова.

В 2001 р. поступив до аспірантури, яку закінчив в 2004 р. В 2005 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Селянське господарство Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.» (науковий керівник – проф. Калініченко В. В.).

Автор 20 наукових публікацій. Спеціалізується на проблемах соціально-економічної історії України в другій половині XIX – на початку XX ст.; використанні комп'ютера та математичних методів в історичних дослідженнях.

З 2004 р. член асоціації "Історія та комп'ютер".

На історичному факультеті читає ряд курсів та спецкурсів та проводить семінарські заняття зі студентами, керує написанням магістерських, бакалаврських та курсових робіт.

З 2006 р. – завідувач Лабораторії історичної інформатики історичного факультету Харківського національного університету ім. І. Н. Каразіна.

З жовтня 2007 р. – куратор молоді науки історичного факультету Харківського національного університету ім. І. Н. Каразіна.

Галузі наукових інтересів

- Аграрна історія України в другій половині XIX - на поч. XX ст.
- Історія ринку в Україні в другій половині XIX - на поч. XX ст.
- Використання інформаційних технологій та математичних методів в історичних дослідженнях

Курси та спецкурси

- Історія України 1939-2007 рр.
- Історична інформатика
- Історичні бази даних
- Соціальна історія України в другій половині XIX - на початку XX ст.

- Математичні методи в дослідженнях історії України

Основні публікації

- Земська аграрна статистика Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. (Переписи селянських та поміщицьких господарств) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Історія). – 2003. – Вип. 35 (№ 594);
- Земська аграрна статистика Харківської губернії кінця XIX – початку XX ст. (бюджетні обстеження селянських господарств, епізодична й поточна статистика) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Історія). – 2004. – Вип. 36 (№ 633);
- Селянське питання в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами Харківської губернії) // Український селянин. – 2004. – № 8;
- Классификация и типологизация исторических данных с использованием самоорганизующихся карт Кохонена (на материалах крестьянских подворных переписей Харьковской губернии начала XX в.) // История и Математика: Анализ и моделирование социально-исторических процессов. – М., 2007. (у співавт.);

Майстренко Володислав Сергійович

Кандидат історичних наук, доцент Майстренко Володислав Сергійович

народився 8 листопада 1970 року в м. Дергачі Харківської області. У 1988 році закінчив школу із золотою медаллю, в тому ж році вступив на історичний факультет Харківського державного університету, який закінчив у 1993 році з відзнакою. З 1993 р. по 1997 р. – аспірант кафедри історії України. В 1998 р. захистив кандидатську дисертацію “Століпінська аграрна реформа в Харківській губернії 1906-1915 рр.” (науковий керівник – проф. І. К. Рибалка).

З 1995 року – викладач, а з 2000 р. – доцент кафедри історії України Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Читає загальні курси з історії України, спеціальні курси з історії Української автокефальної православної церкви, історичної географії України тощо.

Автор 20 друкованих робіт з історії України.

Галузі наукових інтересів

- Аграрні відносини в Україні в XX ст.;
- Історія української церкви.

Курси та спецкурси

- Історія України від найдавніших часів до 1648 р.
- Історія України з 1861 по 1917 рр.
- Історична географія історії України
- Історія релігії та церкви
- Актуальні проблеми вітчизняної історії

Основні публікації

- Конфліктні ситуації в ході проведення столипінської аграрної реформи в Харківській губернії (1906-1915 рр.) // Вісник Харківського університету. – Харків, 1999. – № 441;
- Україна на межі тисячоліть: 500 впливових особистостей? – Харків, 2000 (у співавт.);
- Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького та доля Київської митрополії // Переяславська рада: новий погляд на проблему: Матеріали наук.-практ. конф. до 350-річчя підписання Березневих статей. – Харків, 2004. – Вип.1;
- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. – Харків, 2004 (у співавт.).

Наумов Сергій Олександрович

Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Наумов Сергій Олександрович народився 19 вересня 1958 року в селі Грабовське Краснопільського району Сумської області. В 1973 р. закінчив Грабовську 8-річну школу Краснопільського району Сумської області. В 1973-1977 рр. навчався в Лебединському педагогічному училищі Сумської області, яке закінчив з відзнакою. В 1977-1982 рр. навчався на історичному факультеті Харківського державного університету (диплом з відзнакою). З грудня 1982 р. – стажист історичного факультету. З грудня 1983 р. до грудня 1986 р. – аспірант історичного факультету.

В лютому 1987 р. захистив кандидатську дисертацію “Радянське будівництво на Лівобережній Україні в період громадянської війни (1919 р.)”. З січня 1987 р. – викладач, з 1990 р. – доцент історичного факультету. В 1991 р. отримав вчене звання доцента по кафедрі історії України. З 2002 р. по 2004 р. очолював навчально-методичну комісію факультету. В 1990-1994, з 2003 р. – вчений

секретар Вченої ради історичного факультету. З вересня 2004 р. по червень 2007 р. – докторант кафедри історії України. В червні 2007 р. захистив докторську дисертацію (науковий консультант – проф. Калініченко В. В.).

Наукова проблематика – історія українського національного руху наприкінці XIX – на початку XX ст.

Загальна кількість наукових публікацій – понад 75, в т.ч. розділи в колективних монографіях, курсах лекцій, статті в довідниках.

Читає загальні курси з історії України, спецкурс з історії українського політичного руху

Галузі наукових інтересів

- Український національний рух наприкінці XIX – на поч. XX ст.;
- Історія Слобожанщини.

Курси та спецкурси

- Історія України: 1917-1939 рр.
- Український політичний рух (90-ті рр. XIX ст. - 1917 р.).

Основні публікації

- Організаційні зміни в українському русі на Харківщині в роки першої російської революції // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – № 594. Історія. – Вип. 35;
- Стан місцевих організацій РУП-УСДРП у 1905-1907 рр. (на матеріалах Лівобережної України) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 6;
- Харків як осередок радикальної течії в українському русі (кінець XIX – початок XX ст.) // Молода нація: Альманах. – К., 2004. – № 2;
- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. – Харків, 2004 (у співавт.).
- Історія міста Харкова XX століття – Харків, 2004 (у співавт.);
- Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). – Харків, 2006;

Посохова Людмила Юріївна

Кандидат історичних наук, доцент Посохова Людмила Юріївна народилася 7 травня 1966 р. у м. Харкові. У 1990 році закінчила з відзнакою історичний факультет Харківського державного університету. З 1988 р. працювала вчителем історії середньої школи № 53 м. Харкова, з 1990 р. – викладачем у Харківському

інженерно-будівельному інституті. З 1992 р. навчалася в аспірантурі по кафедрі історичних дисциплін Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. У 1996 р. захистила кандидатську дисертацію „Харківський колегіум та його просвітницька роль (XVIII – перша половина XIX ст.)”.

З 1992 р. по 2002 р. – викладач, доцент кафедри історичних дисциплін Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. У 1999 році нагороджена знаком „Відмінник освіти України”, у 2001 р. – Почесною грамотою Міністерства освіти України. Лауреат Харківської муніципальної премії імені Д. Багалія в галузі краєзнавства

(1999 р.).

З 2002 р. – доцент кафедри історії України Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. З червня 2007 р. – докторант кафедри історії України.

Автор близько 90 друкованих робіт з історії освіти та культури України XVIII – XIX ст., в тому числі монографії „Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.)”.

Галузі наукових інтересів

- Історія освіти в Україні у XVIII – першій половині XIX ст.;
- Джерелознавство історії України.

Курси та спецкурси

- Історія України 1648-1800.
- Джерелознавство історії України.

Основні публікації

- Харківський колегіум (XVIII-перша половина XIX ст.). - Харків: 1999.
- „Утеча від науки” (сторінки повсякденного життя учнів колегіумів України XVIII століття) // Вісник Харківського національного університету ім.В. Н. Каразіна. Історія. – Харків, 2006. – Вип. 38 (728);
- Коллегиум как тип учебного заведения: исторические формы университетской идеи в Восточной Европе // Историческое знание: теоретические основания и коммуникативные практики: Матер. науч. конф. / Отв.ред.Л. П. Репина. – М., 2006.
- Православні колегіуми та формування стану духовенства в Україні в XVIII ст. // Вісник Харківського національного університету ім.В. Н. Каразіна. Історія. – Харків, 2007. – Вип. 39 (762).

- «Сыскал для женитьбы место...» (Брачные стратегии священников в контексте социокультурного конфликта в Украине в XVIII веке) // Адам и Ева. Альманах гендерной истории / Под ред. Л. П. Репиной. – М., 2007. – № 13.

Скоробогатов Анатолий Васильевич

Доктор історичних наук, професор Скоробогатов Анатолій Васильович

народився 29 грудня 1949 р. у місті Харкові у сім'ї службовців. Після закінчення 8-ми класів середньої школи № 53 у 1964 р. поступив до Харківського електромеханічного технікуму. У 1968 р. закінчив технікум, отримавши фах техника-електрика. Працював у макетній майстерні до червня 1969 р., коли був призваний на військову службу до Радянської Армії у Грузію. Після демобілізації у червні 1971 р. працював друкарем, а в 1972 р. поступив на історичний факультет Харківського державного університету. Після закінчення його з відзнакою у 1977 р був залишений на історичному факультеті викладачем

кафедри історії СРСР, де і відпрацював 15 років. Кандидатську дисертацію захистив у травні 1985 р., а незабаром був обраний на посаду доцента по кафедрі історії СРСР.

Після розвалу СРСР і утворення незалежної Української держави у 1992 році був запрошений на кафедру історії України, де і працює з невеликою перервою до сьогодні. Читав основний лекційний курс з історії України новітньої доби та спеціальний курс з військової історії. У науковому плані ще з радянських часів досліджував історію України у період Другої світової війни, але переважна увага була приділена історії окупації Харкова – найбільшого міста Радянського Союзу, окупованого вермахтом. У жовтні 2006 р. захистив з цієї теми докторську дисертацію (науковий консультант – проф. Калініченко В. В.).

Останнім часом поряд з воєнною тематикою приділяє увагу історії європейської інтеграції та стосункам ЄС – Україна. Підготував для студентів спеціальний курс з цієї проблематики. Автор більше 60 наукових праць.

Галузі наукових інтересів

- Історія України в період Другої світової війни;
- Історія євроінтеграції в другій половині XIX – на поч. XX ст.

Курси та спецкурси

- Історія європейської інтеграції та стосунки ЄС – Україна;
- Історія України в 1939-2007 рр.

Основні публікації

- Територія та населення Харківщини у 20–30-х роках ХХ століття // Березіль.– 1997;
- Висота Конєва: Харківський меморіальний музей. – Харків, 2003;
- Історія міста Харкова ХХ століття. – Харків, 2004 (у співавт.);
- Нищення нацистами харківського єврейства в 1941-1942 роках // Вісн. Харк. ун-ту.–2004. – № 641.– Історія України. –Вип. 7;
- Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943). – Харків, 2004;
- Продовольча політика німецької окупаційної влади на Харківщині Вісн. Харк. ун-ту. – 2005.– №701. – Історія. – Вип. 37;
- Нацистська «стратегія голоду» і її корегування на Харківщині в 1941 – 1942 рр. // Вісн. Харк. ун-ту. – 2006.– №715. – Історія України. – Вип. 8.

Матеріали круглого столу, присвяченого 50-річчю кафедри історії України (грудень 2007 р.).

В. В. Калініченко

докт. іст. наук, професор

Геноцид 1932-1933 років – жахливий злочин комуністичного режиму проти українського народу.

Цими днями ми вшановуємо чергову роковину геноциду 1932-1933 років. Багатовікова історія українського народу – сумний літопис життя народу-великомученика. Майже кожне століття, як свідчать численні джерела, позначене голодними роками, чужоземними навалами, руйнівними війнами. Український народ вороги намагалися позбавити рідної домівки, Батьківщини, мови, культури, а він не корився – завзято відстоював своє право на існування, зберігав власне ім'я, свою етнічну, національну самобутність.

ХХ ст., без усякого сумніву, є найтяжчим у тисячолітній історії українського народу. Навіть жахіття монголо-татарської навали у XIII ст. або нескінченні роки Руїни у XVII ст. не йдуть у порівняння з тим лихоліттям, що довелося пережити нашому народу у щойно минулому ХХ ст.

Дві світові війни, що точилися на українській землі, руйнівна і кривава громадянська війна, три голодомори (1921-1922 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр.), майже безперервні репресії ленінсько-сталінської доби переполовинили український народ.

Занадто багато безіменних могил залишив по собі у ХХ ст. наш народ: від розстрілу під Крутами до терору голодом, від процесу СВУ до масового фізичного винищення української інтелігенції, від примусової колективізації до закріпачення селян у колгоспах – ось далеко не повний перелік злочинів комуністичного режиму в Україні.

Скорботна річниця національної трагедії українського народу – 75-ті роковини навмисно скоєного голоду-геноциду 1932-1933 років в Україні, заподіяного тоталітарним більшовицьким режимом – не історична минавшина, а болюча фізична і духовна рана, яка наскрізь жагучим болем пронизує нашу історичну пам'ять.

Нині ми маємо в Україні найзагрозливішу соціально-демографічну ситуацію, коли на одного працюючого припадає троє осіб пенсійного віку. А напередодні масової колективізації, голодомору 1932-1933 років, до жахливого винищення українських селян комуністами, ситуація була протилежна. Тоді в УСРР

налічувалося 29 мільйонів громадян, з них понад двадцять мільйонів українських хліборобів, переважно молодих, здорових і працездатних людей – цвіт і становий хребет української нації. Так ось ці 20 млн. українських хліборобів і стали, в першу чергу, жертвами більшовицького режиму. Верхівку українських селян - найбільш старанних і здібних хліборобів - оголосили так званими куркулями. Це щонайменше 1 млн. 200 тис. чоловік зігнали з рідної землі, розорили, обібрали до нитки, загнали на Далеку Північ, на лісоповали в сибірську тайгу, на золоті копальні Колими, згноїли в таборах ГУЛАГу.

Решту селян більшовики вирішили налякати страшним голодом і змусити задаром працювати в колгоспах.

Фізичне винищення українських селян штучним голодом – це свідомо терористична акція комуністичного режиму в Україні. Могутня хвиля українізації в 1920-х роках, що пробуджувала національну свідомість українських селян, які склали основу нації, непокоїла комуністів. Одвічна любов українського хлібороба до власної землі, його індивідуальна вдача, господарська самобутність перешкоджали здійсненню утопічних соціально-економічних експериментів більшовиків в Україні.

Отже, правлячому режиму потрібно було такого хлібороба знищити. І після 1933 року український селянин-власник зник. Мільйони селян, що вижили після геноциду, стали кріпаками-колгоспниками, а колгоспи – складовим елементом директивної (планової) економіки – фундаментом диктаторського режиму.

Голод-геноцид 1932-1933 рр. – підступна і цинічна форма народобивства українців. Формально не існувало прямої інструкції про вбивство селян голодом. На відміну від нацистської Німеччини, де гітлерівське керівництво відверто заявляло про свої наміри раз і назавжди вирішити так зване „єврейське питання" і влаштувало євреям голокост, сталінське керівництво діяло хитріше: воно не оголошувало геноцид для вирішення „українського питання" – воно холодно і безжально, без всяких декларацій і заяв вбило голодом від 7 до 10 млн. Ця жахлива цифра убієнних голодом більша, ніж загинуло українців у Другій світовій війні.

Отже, причини та наслідки цієї трагедії з'ясовані. Науковці визнали голод 1932-1933 рр. геноцидом. Тисячі документів, оприлюднених істориками засвідчують – український народ зазнав геноциду. Ця трагедія назавжди залишиться у пам'яті нашого народу. Світова громадськість, вся чесні люди знають і визнають: у ХХ ст. поряд з вірменським геноцидом 1915 р. і єврейським голокостом в окупованій нацистами Європі, був український геноцид 1932-1933 років.

Тому близнюською, злочинною і цинічною є позиція нинішніх комуністів та інших лівацьких груп і партій які не визнають цього факту. Харківська міська влада повинна негайно вжити заходів щоб імена катів, відповідальних за здійснений

геноцид, зникла із назв харківських вулиць. Це в першу чергу імена Косіора, Постишева, Чубаря, Петровського.

У Молодіжному парку Харкова повинен з'явитися меморіал жертв геноциду. Совість у харківських можновладців нарешті повинна прокинутися. Хай пам'ять невинно убієнних буде скорботним нагадуванням минулого і пересторогою майбутньому.

В. В. Калініченко

докт. іст. наук, професор

150 років академіку Д. І. Багалію.

Відомий український діяч Дмитро Іванович Багалій займає певне місце серед кращих представників вітчизняної історичної науки кінця ХІХ- першої третини ХХ ст. Його перу належить приблизно 500 наукових праць, переважно з історії Слобожанщини. Отже, це передусім яскравий представник школи істориків-областників.

На громадській ниві Д. І. Багалій став відомим завдяки своїй праці на посаді ректора Харківського університету, згодом міського голови Харкова, одного із фундаторів Української Академії Наук, організатора архівної справи в 20-х роках ХХ ст. у Харкові.

Нам, тим хто нині працює на історичному факультеті Харківського університету, Багалій передусім цікавий тим, що це один з найвідоміших наших колег, які працювали на нашому факультеті впродовж 200 років його існування. І з цієї точки зору Багалій гідний, щоб ми його належним чином вшанували, тим більше, що цими днями минуло 150 років від дня його народження.

Д. І. Багалій народився 7 листопада (за новим стилем) 1857 року в київській дрібноміщанській родині. (Батько був членом ремісничого цеху лимарів). Втім батьки рано померли і Багалій виховувала тітка (сестра матері). Жили на Подолі в українському оточенні, за старосвітськими звичаями. А що то були за звичай можна скласти уяву, згадавши відомі повісті Нечуя-Левицького або виставу Кропивницького „За двома зайцями”.

У тітки Багалія видно були певні кошти, якщо вона спромоглася віддати племінника вчитися до однієї з київських гімназій. У 60-х – 70-х роках ХІХ ст. дитині з дрібноміщанського середовища потрапити до гімназії та ще її закінчити зовсім не просто.

Багалій був здібним учнем, оскільки II київську гімназію в 1876 р. закінчив із золотою медаллю. У гімназійні роки він виявив нахил до історії, отже у тому ж таки 1876 р. Багалій поступив на історико-філологічний факультету Київського університету.

Втім вчився там недовго, за участь у студентському протесті проти непопулярного викладача латини вже у грудні 1876 р. Багалій був виключений з Київського університету. Це були не радянські часи, а царські, в армію ніхто Багалія не призвав і Дмитру Багалію вдалося на початку 1877 р. поступити на другий семестр історико-філологічного факультету Харківського університету. Через півроку Багалій повернувся до Київського університету. У студентських заворушеннях участі Багалій більше не брав, видно попередній урок він добре затямив і весь поринув у навчання.

У студентські роки на здібного студента звернув увагу професор Антонович – тоді декан історико-філологічного факультету, відомий український історик. Видно цьому дуже посприяло і те, що і Антонович і Багалій мали споріднені душі – вони обидва були українофілами, правда дуже обережними. А по іншому і не можна було себе вести в наскрізь русифікованому імперському і ворожому до українства Київському університеті другої половини 70-х років XIX ст.

Антонович посприяв, щоб Багалія залишили відразу після закінчення університету (в 1880 р.) для підготовки до професорського звання (це аналог сучасної аспірантури). У 1882 р. Багалій успішно захистив під керівництвом Антоновича магістерську дисертацію присвячену історії Чернігово-Сіверської землі від найдавніших часів до середини XIV ст. Це перша обласна тема, яку обрав Багалій.

Постало питання про працевлаштування. Вакансій у Києві не було. За сприяння Антоновича, який вивів Багалія на харківських професорів-українофілів (зокрема О. Потебню), Багалія в 1882 р. обирають доцентом Харківського університету (по кафедрі російської історії). Не знав тоді Багалій, що Харків віднині і до кінця його життя стане йому другою Батьківщиною.

Заселення, соціально-економічний розвиток Слобожанщини стали темою докторської дисертації Д. І. Багалія. Отже, це друга обласна тема, якою зайнявся вчений. І це тема стала головною темою його наукового життя.

Але тематика докторської дисертації Багалія викликала підозру в харківських україножерів. Його (до речі як і Яворницького в ті ж роки) звинуватили в українофільстві. Доброзичливці запропонували Багалію змінити тему і зайнятися історією Росії (Яворницькому тоді ж порадили покинути історію Запорізької Січі і зайнятися історією Фінляндії). Такі були тоді сумні часи в нашому університеті. Багалій все ж продовжив займатися історією Слобожанщини. Але не ризикнув

захищати свою докторську дисертацію в Харкові і подався до Москви. У Московському університеті Багалій отримав на свою докторську дисертацію позитивну рецензію професора Ключевського – відомого російського історика і успішно захистив дисертацію. Захист докторської дисертації зміцнив позиції Багалія на історико-філологічному факультеті Харківського університету. Україножери притихли. Але цей урок не минув для Багалія безслідно. Він ще раз переконався у силі бюрократії і адміністративної сваволі і власній незахищеності. Тому з тих пір життєвим кредо Багалія стала виняткова обережність, поміркованість, підкреслена аполітичність. Українська самосвідомість Багалія до 1917 р. не виходила за межі підкресленої лояльності до існуючого режиму. А його всі праці легко вписуються в річище історичного краєзнавства або обласництва.

Наукове ім'я Багалій здобув завдяки численним роботам з історії Слобідської України. Без сумніву: він і досі залишається найбільш відомим і найяскравішим представником слобідської школи істориків. У цьому головне значення його як вченого.

З методологічної точки зору Багалій практично до кінця своєї наукової кар'єри залишався на позиціях позитивізму. (Хоч у 20-х роках він спробував перейти на позиції марксизму, та з того у нього нічого не вийшло).

У громадсько-політичному житті Д. І. Багалій здобув собі репутацію поміркованого ліберала-прагматика. До 1917 р. симпатії його були на боці конституційно-демократичної партії народної свободи (тобто кадетів). За списками цієї партії він був обраний членом колегії виборців до Першої Державної Думи Росії, згодом увійшов до складу Державної Ради. На свої заробітки Багалій до революції придбав двоповерховий будинок з ділянкою площею 2 гектари в Нагірному районі Харкова, мав дачу в Кочетку за Чугуєвом і дачу в районі Анапи на Чорному морі, солідний рахунок в банку, був держателем (рант'є) цінних паперів (облігацій) на які набігали пристойні відсотки. Отже, Багалій був забезпеченою, заможною людиною.

А тут революція. Лютневу революцію 1917 р. Багалій сприйняв схвально. Вона його застала на посаді міського голови Харкова. Після Лютого 1917 р. Багалій покинув кадетську партію і приєднався до Українського демократичного блоку, де тон задавала Українська партія соціалістів-федералістів. (До речі ця партія стояла біля витоків Української Центральної Ради).

В 1917 р. Багалій серед ініціаторів створення першої в Харкові української гімназії, у листопаді 1917 р. Українська Центральна Рада призначила Багалія губернським комісаром народної освіти. За часів гетьмана Павла Скоропадського у липні 1918 р. Багалію було запропоновано пост прем'єр-міністра Українського уряду. Але обережний Багалій відмовився – він не вірив у стабільність гетьманату,

„Ось побачимо, що з того вийде” – сказав Багалій. Але Багалій взяв участь у створенні Української Академії Наук восени 1918 р.

Пізньої осені 1919 р., коли перспектива повернення більшовиків до Харкова стала всім очевидною, харківська професура кинулась тікати разом з відступаючою на Кавказ і Крим денікінською армією. У сім'ї Багалія теж визрівала думка про еміграцію. Але Багалій вирішив залишитися (правда після довгих вагань).

Чи потрібна була Багалію радянська влада? Звісно ні. Револьюційна завірюха 1917-1920 рр. розвіяла все нажите ним добро в дим і прах. Більшовики навіть його дом націоналізували. Але радянській владі (на перших порах) був потрібний Багалій. Потрібне було його ім'я на протипагу Грушевському та іншим українським вченим, які активно боролися проти більшовицької влади. Багалій не був причетний до активних діячів українського національно-визвольного руху і не становив загрози для більшовиків. Тому більшовики використали його у власних цілях. Зокрема, Багалія активно використовували у боротьбі проти історичної школи Грушевського.

Багалій, зі свого боку, теж з усіх сил намагався пристосуватися до нового режиму. Він один із перших серед дореволюційної професури виступив із заявою про цілковиту підтримку радянської влади, про закономірний характер Жовтневої революції, диктатури пролетаріату тощо. Багалій неодмінний учасник всіх Всеукраїнських з'їздів Рад у 20-х роках, де він виступав з політичними заявами та здоров'ями на підтримку внутрішньої і зовнішньої політики більшовиків, більшовицьких вождів. Жалюгідне це було видовище. „Господи, Боже мой! Что он говорит и что он пишет, как откровенно сжигает то, чему так пылко и открыто поклонялся!” – писав про Багалія з цього приводу відомий вчений Вернадський (який добре знав Багалія з дореволюційних часів).

У 1922 р. Багалій, одночасно із заявами про підтримку радянської влади, оголосив про перехід на позиції марксистсько-ленінської методології в науці. Той же Вернадський з приводу цього зазначив „Цинизм Багалія перешел все границы”. В той же час, чим більше роботи Багалія в 20-і роки ставали марксистськими, тим більше вони втрачали на оригінальності, тим менше вони ставали цікавими для науки.

Втім, прислужництво не вберегло Багалія на рубежі 20-х – 30-х років від хвилі брудної і образливої, і несправедливої критики і цькування з боку більшовицьких adeptів. Багалія примушували до публічного каяття за його всі гріхи і ухили, які він буцімто зробив проти радянської влади. Багалій вже приготувався до прилюдного каяття, що мало відбутися 15 лютого 1932 р. на Всеукраїнській нараді істориків у Харкові. Але на початку лютого Багалій захворів на запалення легенів і 9 лютого 1932 р. його не стало. Смерть врятувала Багалія від чергової ганьби.

С. О. Наумов
докт. іст. наук, професор

Український національний рух у Російській імперії в сучасній закордонній історіографії.

Існує точка зору (Г. Касьянов) про недоречність поділу історіографії за національною, державною чи регіональною ознакою. Не заперечуючи її в цілому, вважаємо, що відмінності між українськими, російськими та західними дослідженнями національної проблематики залишаються достатньо глибокими й принциповими (при незаперечній тенденції до зближення), тож розглядати їх „єдиним потоком” принаймні передчасно.

Сучасна російська історична думка, за твердженнями З. Когута і Т. Кузьо, залишається в полоні імперської міфології, котра заперечує право на існування української нації та окремішність її історичного буття. Проте беззастережно прийняти цю оцінку не можна. Вже в середині 90-х рр. ХХ ст. стали помітні ознаки більш зваженого підходу істориків Росії до української проблематики. Їх відображенням стали, зокрема, велика конференція, присвячена історії національних партій Росії, зі змістовними доповідями про УСДРП і УДРП (М., 1996); фундаментальна енциклопедія „Політичні партії Росії” (М., 1996); кандидатська дисертація і низка публікацій С. Чмир з історії українських ліберально-демократичних організацій.

У наступні роки позитивні тенденції були розвинуті. З'явилися солідні публікації про національну політику Російської імперії. Створений у Московському університеті Центр україністики і білорусистики з 2000 р. проводить щорічні конференції з дискусійних питань взаємовідносин Росії, України і Білорусії. У 1998 р. в Інституті слов'янознавства РАН був заснований відділ східного слов'янства, серед здобутків якого – щорічник „Белоруссия и Украина: История и культура”, круглий стіл „Механізми формування української і білоруської націй в російському та загальнослов'янському контексті (дореволюційний період)” (жовтень 2002 р.). За слушним зауваженням С. Величенка, публікації цих двох наукових установ, „критичні щодо домінуючих російських поглядів на українців та стосунки Росії з Україною в минулому, демонструють важливий процес концептуальної еволюції в російській історіографії, але на сьогодні вони репрезентують думку меншості”. Трибуною світової наукової думки з проблематики „нової імперської історії та націоналізму” став казанський журнал „Ab Imperio”. Серйозним катализатором переосмислення історії України і Росії імперської доби стали праці О. Міллера „«Украинский вопрос» в политике властей и русском

общественном мнении (вторая половина XIX в.)” (СПб., 2000), „Империя Романовых и национализм” (М., 2006) та інші. Вихід у 2000 р. його монографії, на думку С. Єкельчика, засвідчив появу нових тенденцій в російській історіографії історії України: відсутність відверто ідеологічного підтексту, відповідність стандартам сучасної західної науки. В подібному стилі витримана й колективна праця „Западные окраины Российской империи” (М., 2006), у якій пошук „нової історії імперії” здійснюється з допомогою регіонального підходу. Разом з тим продовжують з’являтися публікації, вразливі з позицій науковості (наприклад, монографія І. Міхутіної „Украинский вопрос в России (кон. XIX – нач. XX века)” (М., 2003), за справедливим виразом О. Міллера, страждає „сильною тенденційністю”) або й відверто українофобські – на зразок перевидання відомого твору М. Ульянова чи збірника опусів вікової давнини про „український сепаратизм”.

Західні дослідники проблеми (О. Андрієвська, Дж. Армстронг, С. Величенко, Е. Вілсон, Р. Вульпіус, А. Каппелер, З. Когут, Д. Лівен, П. Магочий, М. фон Хаген, І. -П. Химка, Р. Шпорлюк та ін.) порівняно мало займаються вивченням конкретно-історичних питань, віддаючи перевагу побудові концептуальних схем як історії України в цілому, так і її імперського періоду, українського націєтворення („українського проекту”). Вони приділяють велику увагу проблемам національної ідентичності, „вписують” Україну й український рух у імперський та європейський контексти, широко застосовують методи й категорії політології, соціології, антропології, лінгвістики, літературознавства. На початку 90-х рр. дехто з них активно займався проблемами українського відродження, але в подальшому на Заході відмовилися не тільки від цього концепту, а й від парадигми „нації-держави”. Відповідно однією з центральних ліній західної історіографії є опозиція національній міфології, патріотичному дискурсу. Оскільки з цими „вадами” пов’язаний будь-який національний історичний нарратив, як альтернатива пропонується прямувати до цілком безсторонніх, поліетнічних, космополітичних схем.

Модерністські й постмодерністські новації Заходу справляють безумовно позитивний вплив на українську історіографію, стимулюють її прогрес, розрив з провінційністю і псевдопатріотизмом, вихід на рівень світової науки, збуджують наукову і громадську думку, викликають корисну полеміку між їхніми послідовниками й опонентами. Разом з тим у західних дослідженнях, на нашу думку, має місце „полегшене” ставлення до фактичної аргументації, емпіричних напрацювань українських істориків, а неодноразово декларована „нормалізація” української історії інколи нагадує втискування її в прокрустове ложе готових схем, сконструйованих умоглядно чи на матеріалі інших країн і націй, не завжди

придатному для універсалізації. Слушну думку про некоректність застосування до європейських націй концепцій, створених на основі досліджень країн Африки й Латинської Америки, свого часу висловила О. Андрієвська. Безпідставним вважає вивчення історії України імперської доби з позицій постколоніальної теорії С. Величенко. Крім того, „вестернізація” історичної науки в Україні стає модою, а це загрожує некритичним ставленням до праць західних авторів, їх огульною канонізацією і запозиченням не лише кращих здобутків.

Загалом нинішній стан вивчення проблеми українського національного руху вимагає від науковців поєднання кращих здобутків національної і закордонної історіографії, засвоєння і застосування новітніх методологій і концепцій, творення власних інновацій, досягнення фактичної, а не декларативної безсторонності, змістовності й аргументованості досліджень, подолання псевдонаукової і псевдопатріотичної риторики.

М. З. Бердута

канд. іст. наук, доцент

Особливості дозвілля, обрядів та звичаїв Слобожанщини (XVIII – XIX ст.).

Український народ завжди з глибокою пошаною ставився до своїх вікових духовних надбань. Відродження національної культури українського народу вимагає глибокого і всебічного знання його минулого, проникнення в давні традиції народу, розумного їх використання й поєднання з тим, що з’являється і утверджується останнім часом.

Слобожанщина, яка в XVII ст. стала новозаселеною територією входила до складу Російської держави. Основна маса переселенців – це населення Правобережної, Західної та Лівобережної України, а також російське населення. Довгий час вони зберігали традиції тих етнічних районів де жили раніше. Українці, живучи поряд з росіянами з роками вбирали в себе російські впливи у мові, обрядовості. З часом сформувалися своєрідні мовні та культурно-побутові особливості російсько-українського прикордоння, що в значній мірі спостерігаються ще і сьогодні.

В духовній культурі слобожан значне місце посідала релігійна сфера. Літні люди і молодь охоче йшли до церкви, щоб окрім участі у богослужінні просто поспілкуватися, почути останні новини тощо. Важливою складовою частиною духовного життя слобожан, особливо в сільській місцевості, було громадське

дозвілля – „вулиці”, „вечорниці”, „досвітки”. Це була своєрідна форма розваги молоді, тут вони співали народні пісні, танцювали, грали в різні ігри. Тут розвивалися кращі товариські відносини і зароджувалась справжня людська любов, яка часто закінчувалась появою нової сім’ї. Після Покрови (14 жовтня) коли на вулиці було вже холодно, молодь збиралася на „вечорниці”, на Слобожанщині вони називалися „досвітками”.

На вечорниці молодь збиралася, як правило, в хаті самотньої жінки, солдатки, чи вдовиці, яку називали „паніматкою”. На Слобожанщині, на відміну від інших регіонів України, існував звичай, коли хлопці (парубки) і дівчата залишалися ночувати на досвітках у паніматки. Кожен хлопець спав із обраною ним дівчиною. За дотриманням цнотливості стежила паніматка. Не всі батьки відпускали своїх доньок на вечорниці, боячись за їх наслідки.

Інший характер „вечорниці” мали у містах Слобожанщини. Так, у Харкові вони, як правило, збирались за станомою приналежністю. (Купецтво, міщани, цеховики). На вечорниці приходили як молодь, так і дорослі неодружені чоловіки.

Місцем дозвілля слобожан були також ярмарки та базари, які проходили у великих містах краю. Окрім купівлі чи продажу слобожани спостерігали за виступами мандрівних акторів, циркачів, фокусників, вертеп тощо.

Часто години дозвілля, особливо в святкові дні, дорослі і молодь проводили в корчмі.

На відміну від інших регіонів України на Слобожанщині, як і в Росії, в святкові дні часто відбувались кулачні бої. Взимку на річці Лопань або Харків, влітку – на Москалівці. Заможна верхівка купецтва, дворян та інших верств населення міста проводили своє дозвілля в Комерційному клубі. Тут відбувалися музично-літературні вечори, бали, маскаради, звані обіди тощо.

На Слобожанщині відзначалися всі найголовніші церковні свята: - Різдво, Хрещення, Благовіщення, Масляну, Великдень та інші. Важливе місце в обрядах слобожан займало колядування на Різдво. У багатьох відношеннях свята та обряди являючись часткою духовної культури, формували духовне й моральне життя слобожан.

Слобожани вірили в різні прикмети. Із покоління в покоління переходили вірування про „погані очі”, перехід дороги, викрадення молока відьмою та інші. Вважали поганою прикметою (хвороба, різні негаразди) коли 14 січня на свято Василя першою в дім заїде жінка. Були поширені уявлення про насилання уроків, підкидання під ворота або двері оселі різноманітних шкідливих речей (квіти та земля з могилки, кістки, черепки, глина, сміття, волосся тощо).

Серед вірувань мешканців села і міста переважають ті, яких вони частково чи повністю дотримувались повсякчас. Це стосується купівлі-продажу, відбуття

у дорогу (подорож), новосіль, народження, одруження. Студенти вірять, що не можна перед іспитом одягати новий одяг, мити голову, стригтися, обрізати нігті тощо. Перед іспитом вранці треба встати з правої ноги, буде вдача, добре, коли зустрінеш першим чоловіка, а не жінку. Погані прикмети: забути залікову книжку, повертатися за будь-чим, оглядатися назад тощо.

Дотримувались слобожани щодо поведінки в кожний день життя. Вважалося, що понеділок – день важкий (похмільник). Як пройшов понеділок – таким буде весь тиждень. В понеділок не можна з’ясовувати відносин, не віддавати борги, не відправлятися в дорогу, але можна складати плани на майбутнє.

Вівторок – легкий день, можна починати важливі справи, робити цінні покупки.

Середа – як і понеділок, важкий день. В цей день не ходили в гості, це був пісний день. Не можна вживати алкоголь, підвищується депресія, втома. Не призначали зустрічі з товаришами.

Четвер – гарний для здоров’я день, треба прибирати житло. Бажано в цей день іти у відпустку, відрядження.

П’ятниця – гірше понеділка. Хто народився в цей день – нещасливий. не можна перестилати постіль – буде безсоння, не стригти нігті, не садити картоплю тощо.

Субота – не робота, сон в ніч на суботу збудеться. Не починати нових справ, можна справляти весілля, виїзд на природу, робота в огороді, зустріч з друзями.

Неділя – нічого не робити, можна ходити в гості. Не слід стригти волосся і нігті, прати білизну, прибирати житло. Хто народився у неділю – захищений від порчі і зглазу.

Отже, соціально-економічні умови життя та історико-географічні особливості розвитку краю породжували своєрідний громадський побут, духовне життя та святково-обрядову сферу слобожан, які ґрунтувалися на одержаних в спадщину від минулих поколінь кращих народних надбань, що в своїй основі мали загальноукраїнські риси. На Слобожанщині, як і в інших етнографічних районах України, спостерігаються переплетіння давньої язичкої обрядовості з християнськими традиціями. Однак, у слобожан, в т.ч. на Харківщині, були і деякі особливості в громадському побуті та святково-обрядовій сфері, які були викликані наявністю тут значної кількості російського населення. Тут, порівняно з іншими регіонами України, раніше втратили своє первісне значення елементи старої обрядової системи, зазнали змін зовнішні форми і характер проведених окремих свят і обрядів.

Аграрне питання в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.

На початку XX ст. низка проблем в аграрному секторі України, як і всієї Російської імперії, набула особливої гостроти. В літературі ця проблема отримала назву так званого „аграрного” або „селянського” питання. Вивченню аграрного питання в межах всієї Росії та України присвячено велику кількість робіт, але на сьогоднішній день проблема залишається не до кінця з’ясованою.

Суть аграрного питання відомий економіст Олексій Кауфман визначав наступним чином: „Аграрне питання – це питання про малоземелля, про недостачу землі, що найтіснішим образом пов’язане із сільськогосподарським питанням – про продуктивність землі, про те, що земля дає, і що вона може давати”. Отже, аграрне питання насправді розпадається на три тісно взаємопов’язаних проблеми: проблему аграрного перенаселення, недостачу землі та низького рівня сільськогосподарського виробництва.

При тодішньому низькому рівні продуктивності сільськогосподарського виробництва, нестача землі відчувалась вже відразу після проведення реформи 1861 р. З часом, через швидкий природний приріст населення, середні розміри наділів на селянський двір постійно зменшувались. У зв’язку із зменшенням відносної кількості землі, виникає таке явище, як аграрне перенаселення.

Сутність проблеми аграрного перенаселення полягає у наступному. Кожній системі господарства відповідає гранична щільність населення, що може знайти собі в умовах даного ладу господарства необхідні засоби існування. При досягненні цієї межі настає аграрне перенаселення – відносна нестача землі.

При тому рівні сільськогосподарського виробництва, що існував, селянське сільське господарство не могло поглинути усі трудові ресурси, тому на селі утворюється частка „зайвих” людей.

Подолання аграрного перенаселення можливо двома шляхами: екстенсивним – розширенням землекористування чи колонізацією незайнятих земель, та інтенсивним – підвищенням продуктивності наявного землекористування. В Україні у пореформений період мали місце обидва варіанти.

За період другої половини XIX – початок XX ст. селяни значно розширили своє землеволодіння та землекористування за рахунок купівлі та оренди земель. Але і при цьому розміри господарства відставали від його наявних робочих сил. У такій ситуації ласим шматком були крупні приватновласницькі землі „поміщицького” типу. Більшість селян чекали й вимагали перерозподілу цих земель.

Більш того, багато хто з дослідників (особливо з табору народників та марксистів) також вважали, що перерозподіл цього земельного фонду міг би значно покращити ситуацію.

Але треба зазначити, що по-перше, землі, що теоретично могли бути розподілені між селянами, були вкрай нерівномірно розміщені в різних місцевостях України, отже, і наділення не могло б бути „рівним” та „справедливим” з об’єктивних причин. По-друге, значна частина (не менше третини) поміщицьких земель перебували у фактичному користуванні селян. В цьому випадку варто говорити лише про перерозподіл капіталів, що йшли із селянського господарства у виді платежів за оренду. По-третє, на тих поміщицьких землях, які не здавались в оренду селянам, і на яких поміщики самі вели господарство, в якості найманих робітників використовувалися, знову таки, селяни. По-четверте, швидкий природний приріст населення швидко б „з’їв” „поміщицьку” надбавку до селянського господарства й ситуація повернулася б на кола своя.

Крім того, треба враховувати ряд негативних наслідків від ліквідації великих приватновласницьких володінь. В економічному плані – це зменшення товарності і більша натуралізація сільського господарства, зменшення врожайності і валових зборів сільськогосподарської продукції. В політичному та правовому – це прецедент, що порушував поняття про „недоторканість” приватної власності. В культурному – повне „омужичування” сільської місцевості і т. ін.

Інша річ – що штучні перешкоди по мобілізації надільного землеволодіння та гіпертрофована підтримка державою дворянського землеволодіння заважали переходу землі до більш ефективних власників, що об’єктивно відбувається в умовах ринку.

Важливе питання – це ступінь гостроти аграрної кризи. Вивчаючи історію пореформеного селянського господарства, більшість дослідників приходять до висновків про наростання кризи. Ці положення переважно ґрунтуються на вивченні статистики землеволодіння, що показувала перманентне зниження показника кількості землі на душу населення. Однак слід зазначити, що розмір землеволодіння на душу населення хоч і важливий показник добробуту селянства, але не вирішальний, адже важливою є не забезпеченість землею сама по собі, а кількість доходу, що може бути отримана з цієї землі.

Аналіз динаміки сільськогосподарського виробництва селянського господарства України в другій половині XIX – початку XX ст. показує в цілому наявність позитивних тенденцій у сільськогосподарському виробництві протягом пореформеного періоду (до 1914 р.). Але поліпшення становища відбувались досить повільно, і сільське селянське господарство в основній своїй масі залишалось низькопродуктивним.

Л. Ю. Посохова
канд. іст. наук, доцент
докторантка кафедри історії України

Православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст.

У існуючих на сьогоднішній день дослідженнях з історії освіти та культури України та Росії XVII-XVIII ст. містяться тільки загальні оцінки колегіумів, при цьому вони відрізняються суперечливістю (колегіуми називають „вищими навчальними закладами”, „середніми”, „підвищеного типу”, відносять до „церковних станових закладів” та „всестанових навчальних закладів”). Дослідниками не були вироблені критерії, які лежать у основі віднесення їх до того чи іншого типу навчальних закладів. Отже, ще не ставилося завдання вивчення колегіуму як типу навчального закладу, а також оцінки їх місця та ролі у процесах, які відбувалися в освіті та культурі Східної Європи зазначеного часу.

Модель православного колегіуму XVII-XVIII ст. є достатньо складною, багатозаровою, вона була втіленням складних історичних реалій тогочасного життя Лівобережної та Слобідської України XVIII ст. Православні колегіуми України, які виникли на перехресті культур, традицій, епох, вмістили в собі глобальні проблеми „короткого XVIII століття”, в якому зіткнулися різні культурно-освітні та церковно-історичні традиції. Православні колегіуми стали відображенням ґрунтовних змін, які відбувалися у цей період у регіоні. За короткий час вони встигли розквітнути та згаснути, представляючи в цьому відношенні не тільки освітній але й культурний феномен.

Православні колегіуми мали генетичний зв'язок з єзуїтськими колегіумами XVII століття. Ця присутність в українській культурі річпосполитського культурного елемента, що мала прояв у різних формах, чи не найдовше зберігалася саме освітніми структурами – колегіумами - аж до кінця XVIII століття, при тому, що окремі його елементи існували й на початку XIX століття. Ця потужна освітня традиція була запозичена не механічно, а творчо перероблена, враховуючи завдання протистояння католицькому, а також греко-католицькому впливу. Києво-Могилянський колегіум виробив своєрідну освітню модель, й почав її успішно розповсюджувати на українських землях, в результаті чого виникли Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми.

Православні колегіуми в XVIII столітті надавали освіту, яка за оцінками як сучасників, так й дослідників, мало чим поступалася відповідним класам Києво-Могилянської академії. Не випадково, що починаючи з 1740-х років в актовій документації Синоду, в місцевій діловодній документації на рівні єпархіального

правління, в студентських конспектах лекцій, приватному листуванні, колегіуми нерідко іменували „академіями”. У 1760-ті роки, коли навчальні програми колегіумів набули найбільшої повноти, їх обсяг та глибина, наприклад, в Харківському колегіумі, за визначенням дослідників, не поступалась курсам академічного та Московського університетів, свідчила про широке проникнення в українські школи передових філософських і суспільно-політичних концепцій. Відгуком на виклик часу стала поява при цьому ж колегіумі у 1768 році так званих „додаткових класів”, в яких викладали французьку та німецьку мови, математику й геометрію, малювання, інженерну та артилерійську справи, геодезію.

Вплив західноєвропейської університетської культури на колегіуми України в XVII – на початку XIX ст. відобразився як на організаційних формах, так й на змісті навчального процесу, науковій роботі, системі управління. Цей вплив перш за все можна прослідкувати при дослідженні змісту навчальних курсів, оскільки викладачі колегіумів у процесі їх підготовки широко використовували твори європейських вчених, філософів та богословів. З середини XVIII ст. у викладанні філософії у колегіумах широко застосовувались підручники німецьких філософів (наприклад, Ф. Баумейстера), твори європейських природодослідників. Ідеї Гуманізму та Ренесансу почали широко проникати в українську культуру через колегіумські курси поетики, риторики та філософії. В українській історичній науці зроблений справжній прорив у дослідженні відповідних курсів, що читалися в Києво-Могилянській академії, й незаслужено менше уваги звертається на провінційні колегіуми, які великою мірою „копіювали”, „тяглися”, в своїх намаганнях не відстати від академії в освітніх новаціях. Вплив західноєвропейської культури можна прослідкувати й на підставі вивчення складу колегіумських та особистих бібліотек викладачів та ін. Студенти та викладачі колегіумів у XVIII – на початку XIX ст. нерідко продовжували навчання в європейських університетах (звичай, у німецьких).

З діяльністю колегіумів пов'язано виникнення декількох проектів заснування університетів на українських землях у другій половині XVIII ст.

Православні колегіуми демонструють співіснування, активну й плідну взаємодію церковного й світського компонентів в освіті, оскільки мали яскраво виражені риси й духовної, й університетської освіти. Говорячи про елемент університетської освіти, варто підкреслити, що мова йде не про модерні університети XIX століття, а університети XVII - XVIII століття, які представляли дещо іншу модель. Здається, що подальші дослідження можуть бути успішними тільки при відмові від пошуку однозначного визначення складної сутності православного колегіуму XVIII ст., тим більше оцінок його діяльності, виходячи з вимог, які висувало XIX століття. До цього навчального закладу треба підходити як до культурно-освітнього феномену перехідного типу, яскравого явища свого часу, уособлення синтезу освітніх та культурних традицій.

Історико-краєзнавча робота на історичному факультеті Харківського державного університету (1950-ті – 1980-ті рр.)

Чільне місце в житті сучасної вищої школи, насамперед в діяльності істориків, належить історичному краєзнавству. Підвалини вузівського краєзнавства, що ми маємо на сьогодні, формувалися протягом 50-х – 80-х рр. минулого століття, тому вивчення цього періоду є необхідною умовою для розуміння тенденцій сьогодення.

Харківський державний університет, за влучним спостереженням академіка П. Т. Тронька, у вказаний період був „одним із безумовних флагманів вузівської освіти і науки регіону”. З 1956 по 1990 рр. вивчення і викладання гуманітарних дисциплін, зокрема історії, було його привілеєм.

Завдання дослідження вітчизняної історії, враховуючи і історію краю, було покладене на створену у 1957 р. кафедру історії УРСР історичного факультету. З 1964 р. естафету історико-краєзнавчих студій поступово перейняла кафедра історіографії, джерелознавства та археології.

Історико-краєзнавча робота на історичному факультеті велась за такими напрямками: перш за все, це краєзнавча тематика у наукових роботах викладачів, їх участь у масштабних колективних проектах; по-друге, діяльність з популяризації історичних знань про Харківщину; по-третє, впровадження краєзнавства в навчальний процес і виховання майбутнього покоління фахівців-істориків.

Тематика робіт істориків ХДУ не відрізнялась від загально радянської лінії, диктувалась вимогами часу і спрямовувалась на дослідження питань історії соціалістичного суспільства. Краєзнавчий аспект привносився в суто наукові роботи істориків тим, що дослідження велись у чітко обмежених територіальних рамках: Слобожанщина, Лівобережна Україна, місто і область.

Так, в 60-х роках ХХ ст. в галузі місцевої історії плідно працював А. Г. Слюсарський у своїх ґрунтовних роботах з історії Слобідської України XVII – XVIII ст. він дослідив процес заселення краю, поступове втягнення Слобожанщини у товарно-грошові відносини, докладно розглянув питання виникнення феодалного землеволодіння, закріпачення селянсько-козацьких мас. На ретельну увагу заслуговують праці В. В. Калініченка, який з 1979 р. почав досліджувати питання аграрної історії Лівобережжя і наразі є засновником наукової школи цього напрямку.

Дещо більше уваги приділялось висвітленню вужчих локальних регіонів, а саме Харківщини, Сумщини, Полтавщини. Багато робіт присвячено Харкову.

Це пояснюється визначальною роллю нашого міста у встановленні радянської влади на Україні, славними революційними традиціями, великою кількістю промислових гігантів на його території. Вивчення окремих аспектів історії Харкова в різний час займалися В. І. Астахов, Б. М. Барак, В. М. Духопельников, Ю. І. Журавський, Б. П. Зайцев, Ю. Ю. Кондуфор, С. М. Куделко, О. О. Кучер, А. Г. Слюсарський, К. К. Шиян, Б. А. Шрамко та ін. Їх зусиллями були підготовлені наукові статті, дисертації, монографії, археографічні збірки, при написанні яких у науковий обіг вводився значний масив архівних джерел з місцевої історії.

Серед істориків активно практикувалася колективна робота над масштабними виданнями. Вершиною історико-краєзнавчих студій стала 26-томна „Історія міст і сіл Української РСР”, в підготовці якої взяли безпосередню участь співробітники історичного факультету ХДУ. Так, до складу редколегії тому „Харківська область” увійшли В. І. Астахов, М. К. Колісник, С. М. Королівський, І. К. Рибалка, очолив редколегію А. Г. Слюсарський. Професійно організовану роботу харківських вчених було взято за взірць при підготовці інших томів видання, до їх методичної допомоги зверталися, зокрема, полтавські історики.

Значне місце в історико-краєзнавчих роботах вчених ХДУ завжди відводилось Alma mater – Харківському університету. До його річниць готуються ґрунтовні видання, у роботі над якими бере участь майже весь колектив істфаку і задіяні спеціалісти з інших факультетів, проводяться конференції, виходить друком безліч статей. Фундаментальна колективна монографія „Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет” (1955) довгий час була взірцем для вивчення історії нашого вузу. Історії університету присвячені також колективні монографії „Харьковский государственный университет, 1805 – 1980: Исторический очерк” (1980) та „Харьковский государственный университет в годы Великой Отечественной войны” (1984).

Важливим центром збирання відомостей про університет і їх популяризатором став Музей історії ХДУ. Він виник у 1972 р. і вважається першим музеєм історії вузу в Україні. У формуванні його експозиції були активно задіяні викладачі і студенти історичного факультету.

Для зберігання, вивчення і популяризації давньої історії регіону був створений археологічний музей університету. Після другої світової війни він розпочав своє друге життя. Завдяки плідній роботі археологів історичного факультету фонди музею поповнилися знахідками, що охоплювали велику територію: Харківську, Полтавську, Сумську, Донецьку, Чернігівську, Київську, Черкаську та Вінницьку області України, а також Білгородську та Курську області сусідньої Росії. Б. А. Шрамко, Ю. В. Буйнов, А. К. Дігтяр, А. Г. Дьяченко, В. К. Міхеєв,

С. А. Семенов-Зусер своїми дослідженнями збагатили історію селищ, на території яких проводились розкопки.

Згідно з наказом Міністра вищої та середньої освіти УРСР від 27 жовтня 1959 р. „Про участь вузів України у суспільно-політичній роботі і науковій пропаганді серед трудящих” викладачі ХДУ активізували виступи з лекціями на заводах та в колгоспах, публікацію науково-популярних статей в газетах та журналах. І. К. Рибалка довгий час перебував на посаді редактора обласної газети „Соціалістична Харківщина”. Паралельно з роз’ясненням дій партії в подібних публікаціях зустрічаються історико-краєзнавчі нариси. Кінець 1970-х – початок 1980-х рр. Ю. І. Журавський та Б. П. Зайцев в газеті “Вечірній Харків” видали серію науково-популярних нарисів з історії Харківщини.

Одним з головних напрямів історико-краєзнавчої роботи вищих навчальних закладів було і є впровадження краєзнавства в навчальний процес.

На історичному факультеті ХДУ історико-краєзнавча тематика активно розроблялась при підготовці курсових і дипломних робіт і в науковій роботі студентів. Така практика спостерігалась ще з 1947 р., коли відбулась перша студентська наукова конференція. Хоча вона і не носила назву „краєзнавчої”, доповіді, представлені на ній, були побудовані з використанням джерел Харківського обласного державного архіву. Офіційно називатися „краєзнавчими” конференції почали тільки з квітня 1983 р.

З 1980-х рр. на факультеті розгорнула діяльність пошукова група “Поиск”, очолювана студенткою О. Мірошниченко і керована Б. П. Зайцевим. За час свого існування з другої половини 1980-х рр. до 1991 р. вона зібрала значні матеріали про колишніх студентів істфаку: учасників Великої Вітчизняної війни, бійців студентських батальйонів, заслужених вчителів тощо.

У цей же період для студентів кафедри історіографії, джерелознавства та археології розпочалось читання спецкурсу „Основи краєзнавства”.

Таким чином, як бачимо, історико-краєзнавча діяльність на історичному факультеті Харківського державного університету була досить багатогранною. Історико-краєзнавчі студії тут були поставлені на ґрунтовну наукову основу. До них залучалися майже всі співробітники і найкращі вихованці факультету.

*Я. В. Балабай
аспірантка кафедри історії України*

Селянська оренда землі в УСРР у період непу

Оренда землі – це форма землекористування, за якою власник землі передає свою земельну ділянку іншій особі на визначений термін для ведення господарства за орендну плату. Земельна оренда – це важлива складова селянського землекористування, необхідна для розвитку продуктивних сил села. Основним протиріччям, яке стримувало розвиток сільського господарства у період непу, була невідповідність між кількістю землі, отриманою селянами внаслідок революції та наявною кількістю худоби та реманенту. Оренда землі була засобом, за допомогою якого встановлювалася відповідність у господарстві між земельною площею та іншими засобами виробництва.

Вивчення даної теми дозволить виявити наскільки ефективною була орендна політика радянської влади в УСРР у період непу, яким був її вплив на соціально-економічний розвиток України у вказаний період, як це відзначилося на рівні життя українського селянства. Вивчення селянської оренди землі в УСРР у період непу має практичне значення для сьогодення. Адже економічна історія має трактуватися не як описова дисципліна історичного профілю, але як наука, що досліджує спроби та помилки, успіхи та невдачі у будівництві економіки, заходи економічної політики, яка працює як на прогрес, так і проти нього.

Історіографія питання представлена дослідженнями радянських та сучасних українських вчених. В середині радянського періоду історіографії питання вирізняються роботи дослідників 1920-х рр. XX ст.: М. Б. Гуревича, А. Азіяна і Д. Великевича, Н. П. Макарова, П. Плешкова, П. Месяцева та ін. Серед радянських дослідників питання слід назвати Б. К. Мигалю та В. П. Данилова. До сучасних дослідників питання відносяться: В. В. Калініченко, О. І. Ганжа, Д. Х. Ібрагімова, С. В. Корновенко, Ю. В. Котляр, С. В. Кульчицький, С. Р. Лях, В. М. Лазуренко, І. В. Рибак. Наразі тема потребує спеціального наукового дослідження з сучасної точки зору.

Тема «Селянська оренда землі в УСРР у період непу» є достатньо забезпеченою джерельною базою. Джерельну базу можна умовно поділити на такі групи джерел: законодавчі; актові; масові статистичні джерела; праці тогочасних державних діячів; періодика 1920-х років; мемуарна література.

Після націоналізації та передачі землі трудящому селянству оренда землі в УСРР була заборонена. Оренда землі не розглядалася як нормальна форма використання землі в умовах знищення приватної власності. Адже непохитною

основою земельного законодавства радянської держави була державна власність на землю. Але оренда землі продовжувала зберігатися щоправда у прихованих формах. Стан селянських господарств після 7 років війни та посухи 1921 р. вимагав корегування економічного курсу радянської влади в українському селі. Так, поряд із запровадженням основних заходів непу в країні була дозволена оренда землі. Серед основних документів, що регулювали питання селянської оренди землі в УСРР у період непу були: резолюція XI з'їзду РКП (б) 2 квітня 1922 р. «Про роботу на селі», декрет «Про надання незаможним селянським господарствам права тимчасової переуступки користування своєю надільною землею» від 11 квітня 1922 р., «Основний закон про трудове землекористування», прийнятий ВУЦВК 27 травня 1922 р. 29 листопада 1922 р. ВУЦВК затвердив Земельний кодекс УРСР, який фактично закріпив всі зміни у земельному законодавстві.

Головною причиною здачі землі в оренду була відсутність робочих рук та засобів виробництва: робочої худоби та реманенту. Іншими причинами були: запущеність власної землі орендаря та краща якість орендованої землі, а також проблеми землевпорядкування – далекоземелля та черезсмузжя.

Орендний фонд у 1920-ті роки складався з двох частин: оренди селянами землі в радгоспах та інших державних організаціях (зовнішня селянська оренда землі) і внутрішньої селянської оренди. Внутрішня селянська оренда землі – це оренда трудових наділів у селянському середовищі. Зовнішня селянська оренда землі – це оренда фонду державного земельного майна, радгоспів, цукроварень, земель колонізаційного фонду.

Основними формами орендної плати були: грошова, натуральна та змішана. У період непу спостерігався процес денатуралізації форм оренди та розвиток грошової системи орендної плати, що було викликано піднесенням індивідуального селянського господарства. Найбільш поширеною формою плати оренди державного земельного майна була грошова.

Оренда землі в УСРР у період непу сприяла розвитку продуктивних сил села, збільшенню посівної площі, поглиненню надлишку робочих рук (завдяки застосуванню найму). Оренда землі допомагала бідняцьким селянським господарствам витримати економічні ускладнення на основі прибутку від здачі землі в оренду, сприяла підняттю селянських господарств та освоєнню земель. Особливо це стосувалося степового району УСРР, який відрізнявся відносним багатоземеллям. З іншого боку, якість землі, що оброблялася на умовах оренди неухильно погіршувалася внаслідок хижацької експлуатації земельних ресурсів.

Таким чином, рішення про дозвіл земельної оренди було принципово новим моментом в аграрній політиці радянської влади. Воно націлювало земельні органи на сприяння тим господарствам, які без застосування оренди або найму робочої

сили, не змогли подолати наслідків руйнування, освоїти одержану землю та забезпечити своє існування. Ці заходи довели свою ефективність, дозволили відбудувати сільське господарство на основі індивідуального селянського господарства, та нагодувати населення країни. Але дозвіл оренди землі та найму робочої сили, а також інші основні заходи непу за своєю сутністю були ринковими, що йшло всупереч з адміністративно-командною радянською системою та тоталітарним характером держави, що будувалася. Вже з другої половини 1920-х рр. ситуація у країні характеризується поступовим згортанням основних заходів нової економічної політики. Крапку на непі остаточно було поставлено у 1929 р.

Г. В. Калініченко

аспірантка кафедри історії України

Джерела про земельну громаду в українському доколгоспному селі 1920-х років.

Земельна громада – земельно-господарське об'єднання всіх селянських господарств – засновувалася в УСРР згідно із Земельним Кодексом 1922 року. Всього їх було організовано до 40 тис. на 55 тис. сіл і хуторів, що тоді існували в межах УСРР. Зокрема в межах Харківського, Ізюмського, Куп'янського, Сумського і Старобільського округів (територія колишньої дореволюційної Харківської губернії – Слобожанщини) земельні громади існували в кожному селі. Необхідність цього поземельного інституту диктувалося особливостями господарювання індивідуальних селянських господарств – дуже багато робіт у сільському господарстві вимагали спільних зусиль всіх землекористувачів.

В ході господарювання, особливо після проведення землеустрою селянських земель, земельні громади 1920-х років поступово перетворювалися на земельні кооперативи вертикального типу, про які тоді писали представники організаційно-виробничої школи в аграрній науці (О. В. Чаянов, О. К. Філіповський, О. І. Челінцев, М. П. Макаров та інші)

У таких громадах дуже вдало поєднувалися особисті та громадські інтереси, зберігалася індивідуальне селянське господарство як самостійна виробнича одиниця, забезпечувався неухильний процес в сільському господарстві, помітно збільшувалися валові збори зерна та іншої сільськогосподарської продукції. Потреби у проведенні суцільної колективізації не було.

Однак, більшовиків не влаштовувало, що селяни залишалися самостійними товаровиробниками у громаді. Це суперечило канонам комуністичної ідеології, згідно з якою одноосібне селянське господарство породжувало капіталізм щоденно, повсякчасно і в масовому масштабі. Отже, згідно з більшовицькою логікою, таке господарство не сумісне з комуністичним ладом, який розпочали будувати більшовики. В результаті індивідуальне селянське господарство було знищене, а з цим зникла і земельна громада. Сільському господарству була завдано непоправимої шкоди, а вільний український хлібороб був перетворений на безправного і приниженого колгоспника, фактично державного кріпака.

Значення земельної громади в українському селі 1920-х років досі належно не оцінено у вітчизняній історіографії. Певною мірою це можна пояснити тим, що в архівах не відклалися фонди земельних громад, її документація розпорошена серед документів інших установ та організацій, що значно ускладнює пошук джерел про земгромаду. Серед дослідників поступово склалася думка про відсутність достатньої джерельної бази для дослідження громад. Окрім того, над більшістю істориків тяжіє стереотип про архаїчність земельної громади, про її тотожність дореволюційній сільській громаді, а тому її діяльність у 1920-х роках варта серйозної уваги.

Наше дослідження виявило, що це не так. Джерела про земельну громаду в українському селі 1920-х років, зокрема і на Слобожанщині – достатні для всебічного вивчення її діяльності.

Всю документальну базу про земельну громаду можна поділити на такі групи: законодавчі акти, документи і матеріали партійних і радянських органів, передусім це Земельний кодекс УСРР (1922 р. з пізнішими доповненнями), статистика, архівні матеріали і свідчення преси.

Більшість відомостей про земельну громаду відклалося у архівних фондах сільських рад. Це передусім протоколи зборів (сільських сходів). Вони дають різнопланову інформацію: як утворювалися земельні громади, хто керував діяльністю цього поземельного органу, яке коло роботи охоплювала громада, які були її стосунки із сільською радою, комітетом незаможних селян, кооперативними та земельними органами, її фінансові можливості, ефективність роботи, майно земельної громади, вплив громади на селянські господарства.

Протоколи зборів земгромад доповнюють звіти уповноважених по земельних справах та правлінь земгромад, протоколи засідань ревізійних комісій громад, зокрема акти, складені цими комісіями.

Важливе джерело – заяви селян – членів земгромади. Тут без прикрас, скупко, безхитрісною простою мовою селяни викладають суть їхніх питань до громади. Тут часто звучать нещадна критика на адресу функціонерів цього поземельного інституту, видно громаду немов би з середини.

У фондах районних земельних відділів є численні документи про землеустрій земельних громад і його ефективність, акти обстеження громад, їх взаємини із земельними органами та кооперативними організаціями.

Свідчення преси, особливо дописи сількорів, дають колоритний ілюстративний матеріал про діяльність земельних громад, взаємини всередині громади, ефективність її роботи та її місце в житті села.

В цілому виявлена нами джерельна база цілком достатня і достовірна для всебічного висвітлення теми.

О. В. Корнєв

студент кафедри історії України

Характер злочину 1932 – 1933 рр.

Висвітленню різних аспектів теми Голодомору 1932 – 1933рр. присвячено велику кількість наукових, публіцистичних, популярних та художніх творів, але попри це стан дослідження різних проблем історії Голодомору 1932 – 1933рр. в цілому не є задовільним, оскільки «табу» було з неї знято лише в часи «Перебудови». Зараз, живучи в незалежній Українській державі, ми не маємо права забути цю жахливу трагедію, спогади про яку радянська влада намагалась за будь-яку ціну викоринити зі свідомості українського народу. Звичайно, маніпуляції радянського режиму із пам'яттю людей не пройшли марно: адже навіть сьогодні харків'яни бездумно крокують проспектами Постишева й Косіора, а також вулицями Петровського та Чубаря. Дивно, але за час, що минув із Дня проголошення Незалежності назви цих об'єктів змінено не було. Таким чином, тема Голодомору 1932 – 1933рр. має зараз величезну наукову та суспільно-політичну актуальність. Це питання відновлення історичної справедливості та самоповаги для українського народу, яке потрібно обговорювати передусім у фахових наукових установах, обмежуючи (наскільки це можливо) участь некомпетентних та упереджених людей у цьому процесі. Втручання таких людей до процесу обговорення теми Голодомору 1932 – 1933рр. несе в собі загрозу викривлення свідомості молодого покоління та як наслідок спотворення історичної пам'яті нашого народу. Важливою віхою на шляху до ліквідації такої загрози є прийнятий ВР України ЗАКОН УКРАЇНИ № 376-V Про Голодомор 1932–1933 років в Україні,

де наша національна трагедія була кваліфікована як геноцид Українського народу (Ст.1).

Стаття 2: публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнає наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу, що є протиправною дією.

За статтею 3: органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані: брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу.

Дослідження пам'яті потребує обов'язкового поєднання документальних джерел зі свідченнями очевидців, інакше відтворювана картина подій загрожує бути неповною та односторонньою, воно є вкрай складним процесом, особливо, коли йдеться про таку деформовану та роками спотворювану пам'ять, як пам'ять про Голодомор 1932 – 1933рр. Доба накопичення та систематизації матеріалу поступово минає в міру віднайдення останніх таємних документів та записів свідчень останніх живих очевидців трагедії. Таким чином, вже зараз на часі є проблема осмислення нашої національної катастрофи. Французький історик Ф. Арієс у своїй праці «Час історії» (1954р.) цілком виправдано особливо акцентував увагу на здатності пам'яті формувати історичні концепції, а також еволюції взаємозв'язку між пам'яттю та ментальностями (в тому числі й еволюція від першої до останніх). Отже, яким чином має бути сформована концепція характеру подій 1932 – 1933 рр.? Відповідь на це питання можна знайти, розглядаючи деталі ретельно спланованого та запущеного з кінця 1920-х років більшовиками злочину:

- А. насильницька колективізація (зокрема заслання за межі УСРР, ув'язнення, страти, а в «кращому» випадку просте виселення з осель так званих «куркулів»),
- В. виконання бандитами з «буксирних бригад» злочинно завищеного плану хлібозаготівель (вилучення або знищення в селян усіх наявних продовольчих продуктів та цінних речей, що нерідко супроводжувалося блюзнірством, вбивствами або згвалтуваннями),
- С. суворе дотримання низки прийнятих напередодні або під час Голодомору репресивних законів поряд із введенням паспортної системи (усі ці заходи остаточно загнали селян до голодної пастки),
- Д. поширення мережі грабіжницьких крамниць – «торгзівнів», обмеження щодо прийому селян на роботу на підприємства (подекуди навіть на розташовані у сільській місцевості радгоспи),
- Е. поширення так званої «дитячої безпритульності»,
- Ф. канибалізм,

- Г. враження голодом переважно етнічно українських районів,
- Н. знищення національно свідомої української інтелігенції,
- І. знищення незалежної УАПЦ.

Як бачимо, Голодомор 1932 – 1933 років мав не тільки антиселянську, але також і передусім антиукраїнську спрямованість. Українське селянство було в цілому значно заможнішим за російське й чинило запеклий опір політиці «суцільної колективізації». Окрім того, спостерігалося значне піднесення національної свідомості в середовищі української інтелігенції. В цілому ж причиною геноциду українського народу 1932 – 1933рр. було побоювання Й. Сталіна та його поплічників «зараження» «бацією українського буржуазного націоналізму» широких мас роздратованого «колективізацією» селянства, і як наслідок цілком реальна загроза виникнення проблеми «українського сепаратизму». Вочевидь, саме прагнення «вирішити національне питання на Україні» штовхнуло Й. Сталіна та його поплічників на застосування *поетапного антиукраїнського терору*, який почався з репресій проти «буржуазно-націоналістичних» УАПЦ, що з 2-ї пол. 1920-х років почала помітно збільшувати свій вплив на українські маси (передусім селянство) навіть у таких регіонах, як Слобожанщина та Донбас, котрі традиційно вважаються зросійщеними, а також свідомої української інтелігенції, котра, на думку, більшовиків, була здатна *очолити* той рух, який вони назвали «українським сепаратизмом». Це було першим етапом антиукраїнських репресій сталінської доби – знищенням *«душі»* українського народу. Відповідно другим етапом була боротьба з «конвульсіями» *«тіла»* – переростання 1932 – 1933 рр. загальносоюзної «колективізації» в Голодомор-*геноцид*, метою якого було бажання «зламати хребет» вже обезголовленій «націоналістичній гідрі». Французький дослідник С. Куртуа цілком резонно зазначив, що смерть української дитини під час Голодомору 1932 – 1933рр. та єврейського хлопчика у варшавському гетто – суть прояви геноциду. В. А. Ющенко справедливо підкреслював: «Мільйони наших родичів, односельців, земляків, замучених голодом – це не просто жертви несправедливого режиму. Це – винищені носії наших родинних традицій, духовних і моральних законів, традиційних цінностей». Сьогодні, коли після визнання Голодомору геноцидом українського народу в низці іноземних країн його визнали таким в Україні, Президент цілком слушно наголошує на необхідності ухвалення Верховною Радою закону про карну відповідальність за заперечення Голодомору-геноциду та Голокосту, бо оцінка таких подій має бути однозначною.

В. В. Олянич
докторантка кафедри історії України

Кооперативне підприємництво “селянського трудового господарства” 20-х років ХХ ст.: концепція О. В. Чайнова

Політична та громадянська реабілітація відомих учених, репресованих за роки сталінщини, не завжди супроводжувалася широким висвітлення їх науково-теоретичної спадщини, а тим більше ґрунтовними історичними дослідженнями. Науковий і прикладний доробок Олександра Васильовича Чайнова – видатного російського економіста-аграрника, автора низки праць з проблем організації та еволюції селянського трудового господарства, сільськогосподарської кооперації, репресованого у 30-х рр., є винятком, позаяк його твори активно вивчають історики, економісти, культурологи.

Актуальність науково-теоретичної спадщини О. В. Чайнова є безсумнівною, яку давно використовують деякі країни Латинської Америки та Сходу, а чайнівська концепція еволюції трудового селянського господарства, особливо в контексті кооперації, має суто прикладне значення для розбудови малих форм приватного селянського підприємництва.

Завданням даного наукового пошуку є вивчення соціально-економічної класифікації селянських господарств, запровадженої у 1920-х рр. Чайновим, а також з'ясування його концепції організаційних та функціональних основ кооперативного підприємництва селян. Така постановка проблеми є, на мою думку, оригінальною, тому що історики багато писали про теорію кооперації, але уникали її прикладного значення для селянських господарств.

Творчий доробок відомого економіста-аграрника налічує близько 70 монографічних праць, а також велику низку статей, рецензій, передмов до різних видань, написаних російською та німецькою мовами до 1917 р. і після жовтневого перевороту. Якщо проаналізувати праці Чайнова, опубліковані протягом 20-х рр., а саме вони є предметом нашого дослідження, то найважливіші з них виходили у 1925-1927 рр., тобто віддзеркалюють період стабільного економічного розвитку, зумовленого ліберальним непівським курсом. На першу половину 20-х рр. припадає його спільна книга з Г. Студенським про історію бюджетних досліджень, індивідуальні монографії - про оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств, про ідеї та методи організації громадської агрономії, про організацію кооперативного збуту. Вони були опубліковані раніше, але в умовах непу стали актуальними, тому витримали друге перевидання. Упродовж другої половини 1920-х рр. витримало четверте видання “Короткого курсу кооперації” Чайнова - ґрунтовне

дослідження про організацію селянського господарства, про сільськогосподарську таксацію, про історико-методологічні аспекти бюджетних досліджень, про оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств, а також його відома праця про основні ідеї і форми організації сільськогосподарської кооперації. Саме вони становлять ту науково-теоретичну спадщину учено-аграрника, яка принесла йому світове визнання, а для істориків селянської кооперації є своєрідною методологією дослідження конкретних видів кооперативних товариств.

Підсумовуючи проблемно-тематичний аналіз праць О. В. Чайнова, слід визнати наявність оформленої науково-прикладної концепції розвитку селянської кооперації, а з другого боку теоретичного обґрунтування кооперативної форми селянського приватного підприємництва. Виробничо-збутові форми кооперації були організаційно-функціональним додатком багатогалузевого селянського господарства, ефективною формою його залучення до системи товарно-грошових відносин, відтак безпосередньо та опосередковано зумовлювали його підприємницький статус. Сільськогосподарська кооперація, не руйнуючи економічно-організаційних основ дрібнотоварного виробництва, надавала йому переваг великого кооперативного підприємства для реалізації господарських можливостей селянського двору.

Л. В. Олянич
пошукачка кафедри історії України

Подолання дитячої безпритульності в УСРР 1930-х рр.: еволюція державних та громадських організацій

Дитяча безпритульність є соціальною аномалією для будь-якого суспільства, свідченням його політико-правової неспроможності щодо регулювання сімейних відносин, виразником морально-етичної незрілості. Актуалізація цієї наукової і прикладної проблеми зумовлена не лише наявністю значної кількості безпритульних дітей в Україні, а також загрозливою тенденцією її зростання, поширенням девіантних форм їх поведінки. Одночасно з безпритульністю формується модерний соціум – соціально-вікові групи бездоглядних підлітків, чисельність яких також збільшується, відтак назріла необхідність теоретичного узагальнення процесів, формування відповідної нормативно-правової бази для здійснення конкретних заходів.

Вивчення історичного досвіду боротьби з дитячою безпритульністю в Україні 30-х рр. не дає готових рецептів її подолання у наш час, але сприятиме уникненню прикрих помилок, упущень, небажаних експериментів, ідеологізації соціальної сфери, пошукові оптимальних форм взаємодії державних і громадських установ з метою унеможливлення соціальних катаклізмів в суспільстві. Об'єктом даного виступу є соціальні аномалії у повсякденному житті радянського суспільства 30-х рр., соціально-профілактична діяльність державних і громадських закладів, а предметом – еволюція їх організаційних форм та гуманітарно-виховних функцій. Хронологічні рамки охоплюють період 1930-х рр., упродовж яких відбулася докорінна зміна соціально-економічного укладу життя українських селян, яка супроводжувалася масовими депортаціями населення, голодомором, відтак і зростанням безпритульності дітей.

Таким чином, проаналізувавши архівні та опубліковані матеріали про діяльність державних і громадських організацій у справі подолання безпритульності дітей у 30-х рр., слід визнати неузгодженість взаємодії між ними, а з другого боку необґрунтованим рішення про зосередження основної роботи в громадських організаціях („Друзі дітей” тощо). Голод 1932-1933 рр. викликав масову дитячу безпритульність, подолання якої виявилось не під силу державним та громадським установам, яким бракувало коштів і технічно-матеріальних засобів. Дитячі установи були розраховані на „мирний час”, а масова безпритульність 1932-1933 рр. змусила державні органи терміново відкривати додаткові заклади, особливо ясельного типу, позаяк на вулицях міст з'явилися діти різного віку. Заборона „підкидування” дітей до міст, а також їх повернення до сіл, запроваджена ЦК КП(б)У у травні 1933 р., підвищувала їх смертність. Несвоєчасне подолання дитячої безпритульності, залишення у дитбудинках „переростків”, неухильне зростання кількості бездоглядних дітей - лише пришвидшувало їх криміналізацію, формування різних злочинних груп, поширювало соціальні аномалії та девіантні форми поведінки молодого покоління. Громадські організації мали статус самодіяльних установ, але за ними наглядали профільні наркомати, а також карально-репресивні органи, втручалися у їхню роботу, звільняли керівництво, використовували у різних політико-ідеологічних кампаніях, позбавляючи їх повноцінної діяльності шляхом організації справжньої громадськості, тобто міського і сільського населення, а не партійних комітетів, профспілок, комсомолу тощо.

О. Б. Подгорна
пошукачка кафедри історії України

Економічний стан монастирів Харківської єпархії другої половини XIX – на початку XX ст.

Друга половина XIX ст. характеризується не тільки бурхливим економічним розвитком українських земель, що перебували у складі Російської імперії, а й піднесенням релігійного духу. Після указу Олександра III від 9 травня 1881 р. відбувається збільшення монастирів. У Харківській єпархії з середини XIX ст. стали функціонувати нові монастирі: чоловічі – Ряснянський Свято-Дмитрівський, Височинівський Казанський, Спасов скит, жіночі – Верхо-Харківський Миколаївський, Старобільський Скорботний, Богодухівський Свято – Троїцький. Всього наприкінці XIX – на початку XX ст. діяло 6 жіночих та 7 чоловічих монастирських комплексів. При вивченні економічного стану монастирів треба з'ясувати: які існували типи монастирів за фінансуванням та згідно статуту; на які види поділялися монастирські доходи.

Монастирі поділялися на штатні й позаштатні. Наприкінці XIX століття в Харківській єпархії було 4 штатних монастирі другого класу, на початку XX століття – 5 штатних монастирів, з яких 2 одержали статус першокласного. Перші одержували допомогу від скарбниці, інші існували цілком за рахунок пожертвувань віруючих, доходів від майна й праці ченців (вироблення хрестиків, писання ікон та ін.). У монастирях Харківської єпархії були поширені такі види занять: у чоловічих – польові роботи (збір хлібу, молотьба), слюсарство, ковальство; у жіночих - живопис, гаптування золотом, канителлю, шовком, пошиття риз, ткацтвом, обробка ікон фольгою. Штатні монастирі поділялися на три класи, відповідно казенних коштів.

За своїм статутом монастирі поділялися на гуртожитні та негуртожитні. У перших - ченці все необхідне одержували від монастирів, а результати своєї праці віддавали на користь обителі. Ніхто із ченців, навіть настоятель, не міг мати власність в гуртожитному монастирі. У негуртожитних монастирях ченці, маючи загальну трапезу, одяг та інші необхідні речі здобували самі. Вони одержували платню й частину монастирських доходів, продавали свої вироби. Ченці негуртожитних монастирів вступали у різні майнові відносини.

З 1869 р. гуртожитний статут поширювався на всі чоловічі монастирі. Деякі від нього відступили, щодо володіння власним майном і користування монастирським, допускалося лише для архимандритів великих монастирів й архієреїв. У Харківській єпархії наприкінці XIX – початку XX ст. було 10

гуртожитних монастирів. У жіночих монастирях передбачалося впроваджувати цей статут тільки в тому випадку, якщо наявні засоби дозволяли встановити для черниць заборону на вихід з обителі для продажу виробів свого рукоділля.

Монастирські доходи поділялися на розряди:

- від уряду у вигляді угідь і грошової допомоги;
- з пожертв православних прихожан;
- з коштів, що отримують від оренди угідь та будинків;
- у вигляді відсотків з капіталів у банківських установах.

До так званих угідь, що були отримані монастирями й архієрейськими будинками від уряду, належали рибні ловлі, млини й різна поземельна власність, що складалася з лугів, орних земель, лісів та ін. Так Хорошівський дівочий монастир у 1861 р. мав наступні угіддя: землі орної – 84 дес., сінокісної – 32,5 дес., 40 дес. стройового і напівстройового лісу (відведений із державного фонду), 40 дес. хворостяного лісу, що купив за власні кошти архієпископ Філарет у 1855 р.

Монастирі мали право володіти земельними наділами (але ненаселеними маєтками), що були відведені їм від скарбниці, але не могли їх продати, а тільки здати в оренду. Так в 1876 р. Куряжський чоловічий монастир з дозволу Харківської Духовної Консисторії віддав в оренду 65 дес. орної землі строком на 6 років за 1350 крб., з якої щорічно сплачувалося монастирю по 225 крб., в 1861 р. Хорошівський жіночий монастир за оренду з рибних ловель отримав 20 крб. сріблом.

До 1861 р. держава відшкодовувала штатним монастирям відсутність власних кріпаків. У кожен такий монастир направлялася казенна прислуга з державних селян, що була зобов'язана відбувати службу 25 років. Штатні служителі зі своїми родинами жили в окремих будиночках на території монастиря. Після селянської реформи 1861 р. ця своєрідна рекрутчина була скасована, і держава сплачувала за втрату дарової прислуги грошову винагороду. У 1868 р. Куряжський Старо – Харківський Преображенський чоловічий монастир отримав 600 крб., Хорошівський Вознесенський – 150 крб.

Але розвиток монастирів у XIX ст. практично не залежав від державної скарбниці. Набагато значнішими були приватні пожертвування переважно від купців, поміщиків, міщан, заможних селян. Вони дарували земельні наділи, з господарськими будівлями, лісові дачі. Значні внески були грошима. Так у 1867 р. поміщик К. Д. Хрущов на знову відкритий монастир на честь Дмитра Солунського (Ряснянський Свято – Дмитрівський чоловічий) подарував 4434 дес. землі й свою садибу з усіма господарськими будівлями, і заповів 1000 крб. після своєї смерті.

Серед внесків були і ті, що надходили від бажаючих вступити до монастиря. За монастирським законом ці внески не поверталися у разі виходу з монастиря, а майно

(наприклад, самостійно збудовані послушниками келії) після смерті власника ставало власністю монастиря.

Складовою частиною доходів були відсотки по банківських вкладах.

За розпорядженням Державної Ради від 29 червня 1859 р. ченцям не заборонялося вносити грошові капітали в кредитні установи, щоб після смерті вкладника капітали видавалися тільки тому монастирю, до якого належав вкладник. Крім того ні архієреї, ні інші ченці не мали права заповісти своє майно й капітали ченцям і особам, що відмовилися від мирського стану.

Уряд, що постійно мав потребу у грошах, уважно придивлявся до цього фінансового джерела. 5 лютого 1883 р. вийшов указ, який зобов'язав монастирі перевести всі свої внески до Державного банку.

Серед інших видів доходу були: квартковий та калитковий збори, свічковий прибуток, доходи від маєтків.

Таким чином, монастирі, проводячи свою господарську діяльність, вступали в різні економічні відносини з зовнішнім світом. Більшість монастирів Харківської єпархії були поза штатом, тому їх подальше існування залежало від успішної економічної діяльності.

Ю. Ю. Радченко

студент кафедри історії України

Остарбайтери – в'язні нацистських концтаборів (1941-1945)

В серпні 1944 року в господарстві Третього Райху офіційно працювало 7 615 970 іноземних робітників, з них 1,9 мільйонів були військовополоненими та 5,7 мільйонів цивільними робітниками. В останній групі нараховувалося 2,8 мільйонів східних робітників. Політику Третього Райху по відношенню до іноземних робітників сформулював райхсфюрер СС Генріх Гімmlер у своїй промові в Позені 4 жовтня 1943 р.: «Ми повинні також пам'ятати, що ми маємо в Німеччині від 6 до 7 мільйонів іноземців. Можливо їх вже зараз навіть 8 мільйонів. Ми маємо полонених в Німеччині. Вони є безпечними, поки ми жорстоко караємо за саму малу дрібницю». Правовий статус східних робітників в Німеччині формувалася згідно директив Г. Геринга від 7 листопада 1941 р. та Р. Гейдріха від 20 лютого 1942 р., які носили дискримінаційний характер. Остарбайтера могли відправити до виправно-трудового, а в свою чергу і до концентраційного табору за звинуваченням у

халатності під час роботи, порушенні трудових обов'язків тощо. Для арешту людини вистачало простого донесення у гестапо.

Масова відправка східних робітників до концтаборів почалася з весни-літа 1942 р. Це було пов'язано з перетворенням концентраційних таборів з апарату придушення політичних супротивників націонал-соціалізму на важливий резерв робочої сили для військової економіки Німеччини. У цих умовах радянські громадяни стали однією з найбільших груп в'язнів у концентраційних таборах Райху. Наприклад, у Саксенхаузені їх кількість у 1943 році складала 5640, а у 1944 – вже 7384 особи. Весною 1943 року вихідці з СРСР склали 44% в'язнів Маутхаузену, а в липні 1943 їх було 57% в'язнів у Бухенвальді. При цьому у кількісному відношенні переважали саме цивільні робітники. Так, на 15 вересня 1944 р. у концентраційному таборі Маутхаузен знаходилося 4782 радянських військовополонених та 13155 оstarбайтерів.

Відправці оstarбайтерів до концентраційних таборів сприяла політика СС визиску іноземної робочої сили з підпорядкування міністерства озброєнь та боєприпасів Німеччини. Про що свідчить наказ шефа гестапо Г. Мюллера від 17 грудня 1942, про відправку до концентраційних таборів іноземних робітників, які порушили імперські закони. За підрахунками міністерства озброєнь та боєприпасів СС на початку 1944 р. щомісяця відправляло до концентраційних таборів 30-40 тис. робочих рук.

При потраплянні оstarбайтера до концентраційного табору на нього чекала спершу реєстрація та проходження санітарної обробки. При реєстрації новому в'язню видавали вінкель з особистим номером та літером, яка ідентифікувала державне та національне походження. Оstarбайтерів реєстрували найчастіше як «політичних» або «асоціальних» (втікачів з праці) «росіян». Одночасно з цим відомі випадки, наприклад у Освенцімі та Саксенхаузені, коли в'язням українського походження на вінкель нашивали літеру U (українець). Оstarбайтерам часто виголювали на голові «доріжку» від лоба до потилиці, як наприклад у Дахау, щоб у випадку втечі легше було розпізнати та піймати людину. Цю помітку на голові в'язні називали «Адольф Гітлер Штрассе». Після реєстрації в'язень перебував до восьми тижнів на карантині. В цей період новоприбулих навчали табірним порядкам.

В умовах концтабору радянські цивільні робітники були однією з найнезахищеніших груп ув'язнених. Вони не мали доступу до табірної самоврядування та не могли отримати ніякої допомоги ні від Червоного Хреста, ні від родичів. В той час як радянські військовополонені встановлювали контакти з німецькими антифашистами, які тримали самоврядування у багатьох концтаборах, та отримували їх підтримку.

В табірних умовах оstarбайтери ставали об'єктами впливу різноманітних політичних угруповань. Своєрідно унікальна ситуація склалася у Бухенвальді, де з весни 1942 року діяла підпільна організація прокомуністично налаштованих радянських військовополонених. Поряд з нею існувала група в'язнів-українських націоналістів (бандерівського спрямування). Ці дві групи вели запеклу боротьбу між собою та намагалися втягнути до своїх лав в'язнів-оstarбайтерів.

А. О. Ришкова
аспірантка кафедри історії України

Соціальна опіка в Харкові (кінець 1919 – 1934 рр.)

За роки незалежності України соціальна робота пройшла кілька етапів становлення та розвитку. За цей час створено державну систему центрів соціальних служб для різних верств населення, ініціаторами яких стали як державні структури, так і громадські організації.

Суспільно – політична актуальність проблем, які лягли в основу дисертації, наблизилася їх до сьогодення, відтак значною мірою обумовила практично – прикладну значимість дослідження. Адже вагомість уроків минулого визначається не скільки хронологічною близькістю досліджуваного періоду до наших днів, як тим, наскільки досвід минулого можна якщо не використати, то врахувати в сучасній суспільно – політичній практиці через його науково – критичне осмислення. Отже, актуальність теми дослідження обумовлюється насамперед можливістю звернутися до цінного історичного досвіду, який може бути осмислений та, з врахуванням уроків минулого, використаний в сучасній практиці розбудови соціальної опіки.

Узагальнюючі оцінки, зроблені на основі історіографічного аналізу відповідної літератури спонукають до висновку, що з різних причин, перш за все політико – ідеологічного характеру, на сьогодні маємо ще досить суперечливі уявлення про суть та наслідки соціальної опіки, що в межах досліджуваного періоду, які визначалися та здійснювалися різними українськими урядами за різних суспільно – політичних обставин.

Після приходу до влади більшовиків, політика в галузі соціальної опіки докорінно змінилася, досить швидко відбувалося ототожнення суспільства і держави, де практично країна позбавлялася громадянського суспільства, і, як наслідок цього, у системі допомоги і захисту починає домінувати держава. Більшовики усунули від соціальної опіки церкву, громадські організації та

приватних осіб. Зокрема, Рада Народних Комісарів УСРР у березні 1919 року націоналізувала всі благодійні заклади. Відмовившись від засади благодійності, більшовицька партія проголошує про перехід до комуністичного забезпечення: «Де кожен інвалід і нужденний, кожен непрацездатний – дорослий чи неповнолітній – може сподіватися, що держава не дасть йому померти від голоду, прийде йому на допомогу». У грудні 1919 року ВЦВК об'єднав Наркомати праці та соціального забезпечення в одне відомств, де було утворено управління уповноваженого цього відомства при Раднаркомі УСРР.

У квітні 1920 року замість цієї структури були утворені окремі Управління уповноваженого Наркомпраці РСФРР при Раднаркомі праці УСРР та Раднарком соціального забезпечення УСРР. До відання першого було віднесено нормування заробітної плати, облік та розподіл робочої сили, охорону праці, статистику, забезпечення безробітних, встановлення норм пенсій і різних видів допомоги. За Наркоматом соціального забезпечення залишалися питання пенсій і допомог та допомога інвалідам, але медичні функції дійсного декрету Раднаркому РСФРР від 9 березня 1920р. повністю відходили до Наркомату охорони здоров'я .

Соціальна робота як фах розчинилася в діяльності чотирьох відомств – освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та внутрішніх справ. Деякі подібні функції брали на себе партійні, комсомольські і профспілкові організації. Проте вся система цієї роботи була побудована за відомчим і бюрократичним принципом, що в багатьох випадках знизило її результативність. Вважалося, що комуністичні відносини автоматично вирішують такі проблеми, як злочинність, алкоголізм, бідність та злидні. Турбота про матеріальний добробут здійснювалася завдяки державному централізованому регулюванню зайнятості, заробітної платні, житлового забезпечення, освіти та охорони здоров'я. Створена система державної допомоги, за відсутності благодійних організацій, обмежувалася рамками соціального забезпечення, надавала мінімум соціальних гарантій, не маючи можливості розібратися з зростаючим різновидом соціальних проблем.

З початком переходу держави до непу (1921 р.) розпочалися суттєві зміни в діючій державній системі соціального забезпечення. Деякі функції комісаріату відпали, інші були змінені. 15 листопада 1922 року набув чинності новий Кодекс законів про працю УСРР, останній розділ якого був присвячений соціальному страхуванню. Кодекс чітко визначав зміст соціального страхування, встановивши, що воно охоплює: надання лікарської допомоги; надання допомоги при тимчасовій втраті працездатності в разі хвороби, каліцтва, карантину, вагітності, пологів, догляду за хворим членом сім'ї; надання додаткової допомоги; надання допомоги при безробітті; надання допомоги при інвалідності; надання допомоги членам сім'ї трудящих за наймом у разі смерті або безвісної відсутності їх годувальника.

У формуванні адміністративної системи радянського соціального забезпечення значну роль відіграв і з'їзд комісарів соціального забезпечення.

За період з 1917 по 1922 р. було видано понад 100 декретів і розпоряджень стосовно питань соціального забезпечення.

В рік заснування СРСР (1922р) поняття «соціальне забезпечення» визначається, як «державна система матеріального забезпечення та обслуговування всіх громадян СРСР по старості, при повній або частковій втраті працездатності, а також багатодітних сімей. Здійснюється за рахунок держави та громадських коштів».

У 1924 році буда прийнята перша Конституція СРСР. Вона внесла зміни в систему соціального забезпечення та страхування, стосовно всього населення, а не лише працівників, як це було раніше.

Основними напрямками держави, в галузі соціальної опіки в 20-х роках, стало боротьба з безробіттям, дитячою безпритульністю, допомога інвалідам тощо.

Історія нашої країни свідчить про використання різноманітних форм соціальної опіки. Проте така опіка мала в основному громадський характер і була по суті громадською соціальною допомогою, яка не могла повністю задовольнити потреби громадянського суспільства, була періодичною, не мала та й не могла мати загальнообов'язкового характеру. Однак слід визнати, що багатий соціальний досвід громадської опіки став тим моральним підґрунтям, на основі якого сформувалися громадська думка та уявлення суспільства про обов'язок та про основні засади організації державного соціального забезпечення: про необхідність встановлення державної системи соціального забезпечення за допомогою правового регулювання; здійснення соціального забезпечення усього населення, а не його вибраної частини; встановлення на законодавчому рівні соціальних стандартів у цій сфері як мінімально допустимого обсягу матеріальних благ, права на які має кожна людина.

*А. В. Скиданова
аспірантка кафедри історії України*

Стационарна торгівля в Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: стан наукової розробки, основні проблеми та перспективи дослідження.

Розвиток постійної торгівлі є невід'ємною складовою соціально-економічної історії Харківської губернії. Дана форма торгівлі, отримавши сприятливе підґрунтя для розвитку внаслідок здійснених у 60-х роках XIX ст. економічних реформ, у

другій половині XIX – на початку XX ст. перетворюється на ключовий механізм товарозабезпечення зростаючого міського населення, поширюється на раніше не охоплені провінційні райони регіону. У зв'язку з цим стаціонарна торгівля стає важливим сектором економіки Харківщини, з яким, окрім забезпечення потреб споживачів, пов'язувався також обсяг податкових надходжень, здійснення зайнятості населення тощо. Зростаючий попит на продукцію, котра не вироблялася домогосподарствами, обумовив нерозривний зв'язок торгівлі з повсякденним життям населення, що надавало цьому ринковому механізму соціокультурної значущості. Актуальність поставленої проблеми полягає також і в площині розвитку внутрішньої системи здійснення торгівельної діяльності як такої, котра в означений період зазнала суттєвих змін.

Отже, всебічне вивчення стаціонарної торгівлі Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст. як важливого явища соціально-економічного та повсякденно-побутового життя складає значний науковий інтерес.

У другій половині XIX – на початку XX ст. дослідження постійної торгівлі у Харківській губернії (як і в цілому в імперії) не набуло характеру самостійної проблеми, було фрагментарним за тематичною і географічною складовою. Проте, безперечно, на даному етапі намітився перехід до сприйняття стаціонарних видів торгівлі повноцінним предметом дослідження внутрішньої торгівлі.

Дослідженнями радянської доби в історії вітчизняної стаціонарної торгівлі було охоплено весь період другої половини XIX – початку XX ст., відбулося залучення до наукового обігу низки фактичних даних з історії постійної торгівлі у Харківській губернії, проте ані спеціальних робіт зі стаціонарної торгівлі, ані її дослідження в межах Харківської губернії не з'явилося.

На сучасному етапі увагу науковців привертають конкретні питання торгівлі, загальний спектр яких залишається доволі обмеженим. Таке становище є характерним і для стану наукової розробки проблеми розвитку стаціонарної торгівлі Харківської губернії. Тобто, комплексне, всебічне вивчення постійної торгівлі як цілісного явища залишається актуальним.

Низка аспектів розвитку торгової справи знаходиться у площині вивчення її правового поля. Головним напрямком, за яким відбувалися зміни торгового законодавства у другій половині XIX ст., була поступова відмова від станового принципу розподілу торгових прав. Дана історична необхідність була частково реалізована реформою торгового законодавства у 1863-1865 рр., остаточно ж перебудова організації торгівельної діяльності на безстановій основі була здійснена реформою 1898 р. Разом з цим з метою встановлення більш рівномірного оподаткування різних видів торгівлі у 1865, 1885, 1889 та 1898 роках були проведені важливі зміни у фіскальній системі, в результаті яких податковий тягар для

торгових підприємств у цілому став меншим. Таким чином, правова база торгівлі, що відкинула становий характер організації, та державна податкова політика другої половини XIX – початку XX ст. сприяли розвитку стаціонарної торгівлі.

Комплекс ключових питань розвитку постійної торгівлі у Харківській губернії другої половини XIX – початку XX ст. пов'язаний із її вивченням як інфраструктури. З-поміж них суттєвими є питання про види торгових закладів та особливості їхнього розвитку. Так, найбільший спектр торгових закладів був представлений у містах, натомість стаціонарна торгівля у сільській місцевості реалізувалася практично тільки через дрібні крамниці. В містах із розвиненим внутрішнім споживчим ринком (перш за все у Харкові) відбувся розквіт магазинної торгівлі. Проте найбільш чисельним типом торгових закладів залишалися крамниці та різноманітні напівстаціонарні некапітальні торгові засоби ринкових площ.

Для цілісного розуміння розвитку постійної торгівлі в межах губернії, зваженої оцінки її ролі у тогочасному товарообігу необхідним є виявлення економіко-географічних закономірностей та тенденцій. Так, найбільш розгалужену стаціонарну торгову мережу мали центральні та північно-західні повіти. Менш розвиненою була інфраструктура південних повітів. Крамнична, магазинна, базарно-ринкова торгівля концентрувалася в містах. Найбільші торгові центри (особливо Харків) перекривали своєю інфраструктурою стаціонарну торгівлю навколишньої сільської місцевості та територіально близьких міст. Зростання або втрата темпів розвитку стаціонарної торгівлі тісно перепліталася із географією нових залізничних шляхів та промисловою розбудовою міст Харківщини (яскравим прикладом є м. Славянськ).

У контексті проблеми інфраструктури стаціонарної торгівлі варто відзначити співвідношення закладів за товарним профілем. Для Харківської губернії, як і для більшості регіонів країни, характерним було чисельне домінування закладів з продажу мануфактурної та ремісничо-ужиткової продукції. Друге місце залишалося за реалізацією бакалійно-гастрономічних товарів.

Як частину стаціонарного товарообігу, на наш погляд, варто розглядати також і базарну торгівлю. Цей ринковий механізм мав відмінні форми реалізації, виконував різні функції у містах, значних торгових містах, у сільській місцевості. Так, у великих містах базари збиралися щодня, в інших, – при загальному збільшенні кількості базарних днів, – у середньому 3-4 рази на тиждень. У сільській місцевості інтенсивність базарної торгівлі у кожному конкретному населеному пункті була значно меншою, проте за рахунок високої щільності центрів базарної торгівлі, дана форма перетворилася на спосіб забезпечення безперервного товарообігу на селі. В містах базари виконували функцію товарообміну між містом і селом, натомість у сільській місцевості головною метою була купівля-продаж власне продукції місцевих домогосподарств.

Необхідною складовою цілісного дослідження стаціонарної торгівлі є вивчення внутрішньої сутності її здійснення. У цьому контексті ключовими є питання про форми організації капіталу в постійній торгівлі, основні економічні характеристики в роботі торгових закладів, комплекс питань, пов'язаних із власниками, торговими службовцями та персоналом, прийомами реалізації тощо. Зважаючи на багатогранність кожного із зазначених вище питань, відмітимо лише загальні тенденції, суть котрих полягала у певній зміні віх у принципах ведення торгової справи протягом другої половини XIX – початку XX ст. Так, традиційна одноосібна (сімейна) підприємницька діяльність починає співіснувати із акціонерно-дольовою формою організації торгових капіталів у стаціонарній торгівлі. Відбувається поступова зміна світоглядно-культурного рівня значних та середніх підприємців, яка супроводжувалася виходом за вузькі рамки патріархального устрою торгової практики, визнанням нових вимог і необхідності відповідних змін у принципах організації справи. Все це знайшло прояв у широкому запровадженні новітніх прийомів маркетингу, частковому підвищенні культури обслуговування, розвитку комерційної освіти.

Таким чином, виходячи із аналізу комплексу питань, маємо констатувати, що розвиток стаціонарної торгівлі в Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. мав цілу низку складових, загальний зміст котрих зводився до безумовного якісного та кількісного зростання даного виду торгівлі.

М. І. Харламов
аспірант кафедри історії України

Розвиток індустріально-технічних професійних шкіл в УСРР у 1921– 1929 рр.

Після завершення громадянської війни стан економіки в українській республіці був дуже тяжким. В особливо важкому становищі знаходилася промисловість нашої держави. У зруйнованому стані знаходилося багато підприємств, а також велика кількість кваліфікованих робітників промисловості розпоршилося під час першої світової та громадянської воєн. Перед новою більшовицькою владою стояло вкрай важке і необхідне завдання: відновити та зробити ефективними найважливіші галузі промисловості, підготувати достатню кількість кваліфікованої робочої сили.

З цією метою у 1921 році Народним комісаріатом освіти УСРР було прийняте рішення про перехід всієї освітньої системи на професійно – технічний профіль. Усі колишні середні навчальні заклади, а також новоутворені повинні були бути

перебудовані за галузями народного господарства, і повинні були поставити собі конкретні завдання підготовки кваліфікованих робітників, утворювалися спеціальні професійні школи з різними напрямками. Одним з найважливіших типів цих шкіл була індустріально – технічна професійна школа, що була створена для покращення ситуації у вітчизняній промисловості.

Згідно генерального плану розвитку Українського головного комітету з професійної та спеціальної освіти індустріально – технічні школи, повинні були готувати кваліфікованих робітників для роботи в промисловості. Слід сказати, що випускники цих професійних шкіл не мали права одразу вступати до технікуму чи інституту промислового профілю. Згідно концепції Народного комісаріату освіти УСРР вступати до вищих навчальних закладів, якими в той час вважалися і технікуми, мали право лише робітники з відповідною кваліфікацією та великим стажем на виробництві.

Випускники індустріально – технічних шкіл обов'язково мали проходити виробничу практику та працювати в якості робітника на підприємстві. Професійні школи промислового спрямування завжди мали чітку мету та завдання – підготовку робітника певної спеціальності, на основі якої і будувалася уся навчальна робота. З огляду на стан справ в республіці наголошувалося, що особливості та обсяг навчальних програм у індустріально – технічних школах будуть обумовлені дійсним станом справ промисловості країни. Враховуючи зміну ситуації в країні програми та устрій шкіл могли змінюватися.

З початку 20 – х рр. XX століття мережа професійних шкіл промислового спрямування почала швидко зростати і на кінець 1921 року становила 265 шкіл по всій республіці. Слід сказати, що у мови, в яких створювалися і розвивалися школи було вкрай важкими. Не вистачало устаткування, приміщень, знарядь праці, потрібних матеріалів, методичної літератури, кваліфікованих майстрів – викладачів тощо.

З огляду на ці причини більшість новоутворених індустріально – технічних шкіл не могли нормально функціонувати і змушені були зачинятися. Відбувся так званий ефект “перевиробництва” професійних шкіл. До середини 20-х рр. XX століття мережа цих навчальних закладів дуже скоротилася. За даними на 1925 рік кількість промислових шкіл в УСРР складала тільки 128 закладів.

На протязі наступних років відбувалося значне покращення роботи шкіл, адже ситуація в країні стабілізувалася. Народний комісаріат освіти УСРР спромігся добитися кращого фінансування для професійної індустріальної освіти, в тому числі і для фінансування індустріально – технічних професійних шкіл. Закупалися необхідні устаткування і матеріали, замовлялися сучасні методичні підручники та посібники, покращувалися умови для роботи викладачів шкіл тощо. У 1929 році

кількість промислових шкіл в Україні становила 157 навчальних закладів, з яких щорічно випускалося 26169 кваліфікованих робітників, що могли якісно виконувати роботу на виробництві.

У 1929 році Радою Народних Комісарів СРСР було прийняте рішення про уніфікацію усіх освітніх систем радянських республік, в тому числі і української. Усі навчальні заклади всього СРСР перебудовувалися за зразком освітньої системи РСФСР. Таким чином індустріальні професійні школи України перестали існувати, як самобутні освітні заклади.

Для нотаток

Науково-довідкове видання

**Кафедрі історії України Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна – 50 років. – Харків: Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. –
80 с.**

Науковий редактор – проф. Калініченко В. В.

Рекомендовано Вченою радою
Історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна
Протокол № 9 від 16 листопада 2007 р.

Підписано до друку 22.11.2007. Формат 60x84x16

Умов. друк. арк. 4,0. Тираж 200 прим.

30077, Харків 61177, площа Свободи 4, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, Видавничий центр

